МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ВПЛИВ ПІДЛІТКОВИХ СУБКУЛЬТУР НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0534-з-4
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Сокол Анастасія Анатоліївна
Керівник: викладач кафедри
психології Неманежина А. О.
Науковий консультант: д.психол.н.,
професор кафедри психології Горбань Г.О.
Рецензент канд. психол. наук, доцент
кафедри психології: Мосол Н. О.

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Сокол Анастасії Анатоліївні

Тема роботи Вплив підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності
керівник роботи Неманежина А.О. викладач кафедри психології
науковий консультант: д.психол.н., проф. кафедри психології Горбань Г.О.
затверджені наказом ЗНУ від «02» 10 2025 року № 1393-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати теоретико-методологічні підходи до дослідження особистісної ідентичності підлітків; виявити основні фактори, що впливають на формування особистісної ідентичності в підлітковому віці (соціальні, психологічні та культурні); дослідити особливості підліткового віку як критичного періоду розвитку ідентичності; розкрити роль соціалізації та підліткових субкультур у процесі формування особистісної ідентичності; охарактеризувати основні види підліткових субкультур та їх класифікацію; проаналізувати вплив різних типів підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності підлітків; виявити позитивні та негативні аспекти участі підлітків у субкультурах для розвитку їхньої особистісної ідентичності; емпірично дослідити вплив підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності.
Перелік графічного матеріалу: 9 таблиць, 11 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Неманежина А.О., викладач		
Розділ 1	Неманежина А.О., викладач		
Розділ 2	Неманежина А.О., викладач		
Розділ 3	Неманежина А.О., викладач		
Висновки	Неманежина А.О., викладач		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2025 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2025 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2025 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2025 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2025 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2025 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2025 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2025 р.	Виконано

Студент _____ А. А. Сокол

Керівник роботи _____ А. О. Неманежина

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ Г. В. Коваль

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 68 сторінок, 11 рисунків, 9 таблиць, 53 джерела, 3 додатки.

Об’єкт дослідження – особистісна ідентичність підлітків.

Предмет дослідження – вплив підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності.

Мета дослідження: виявити особливості впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності підлітків та визначити механізми, через які участь у субкультурах впливає на розвиток їх самоусвідомлення, ціннісних орієнтацій і соціальних ролей.

Перша гіпотеза дослідження: передбачається, що участь підлітків у субкультурних спільнотах істотно впливає на процес формування їхньої особистісної ідентичності, зумовлюючи переважання мораторійного та дифузного статусів ідентичності, що відображає активний пошук власного «Я» та нестабільність самооцінки.

Друга гіпотеза дослідження: передбачається, що підлітки, які не належать до субкультур, характеризуються вищим рівнем сформованості особистісної ідентичності — для них властива досягнута ідентичність, більша автономність, стабільність ціннісних орієнтацій і соціальна зрілість.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних попередніх досліджень; емпіричні: опитувальник статусів ідентичності (Marcia’s Identity Status Interview) Дж. Марсії; методика «Q-сортування» (розроблена В. Стефансоном); авторська анкета «Субкультурна залученість».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному вивченні впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності підлітків; систематизовано механізми, через які участь у різних підліткових субкультурах впливає на розвиток цих аспектів ідентичності, а також виявлено специфіку позитивного та негативного впливу субкультурної активності на процес самовизначення підлітків.

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ПІДЛІТКОВІ СУБКУЛЬТУРИ, ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ, СОЦІАЛЬНІ РОЛІ, САМООЦІНКА, САМОВИЗНАЧЕННЯ.

SUMMARY

Sokol A. A. Influence of adolescent subcultures on the formation of personal identity.

The qualifying work consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References (53 items, 30 of foreign origin), 3 appendix on 12 pages. The qualifying work volume is 85 pages long, 68 of them – main text. There are 9 tables and 11 illustrations.

The qualifying work provides a theoretical overview and presents an experimental study of the influence of adolescent subcultures on the formation of personal identity. The master's thesis consists of three chapters, each addressing a different aspect of the process of personal identity development in adolescence.

Research object: personal identity of adolescents.

Research subject: the influence of adolescent subcultures on the formation of personal identity.

Research goal: to identify the peculiarities of the influence of adolescent subcultures on the formation of adolescents' personal identity and to determine the mechanisms through which participation in subcultures affects the development of their self-awareness, value orientations, and social roles.

Research tasks:

1. To analyze theoretical and methodological approaches to the study of adolescents' personal identity.
2. To identify the main factors influencing the formation of personal identity in adolescence (social, psychological, and cultural).
3. To explore the peculiarities of adolescence as a critical period in the development of identity.
4. To reveal the role of socialization and adolescent subcultures in the process of forming personal identity.
5. To characterize the main types of adolescent subcultures and their classification.

6. To analyze the influence of various types of adolescent subcultures on the formation of adolescents' personal identity.

7. To determine the positive and negative aspects of adolescents' participation in subcultures for the development of their personal identity.

8. To empirically study the influence of adolescent subcultures on the formation of personal identity.

Chapter 1 "Theoretical Foundations of the Formation of Personal Identity in Adolescence" provides a theoretical analysis of the development of identity and its psychological determinants.

Chapter 2 "Types of Adolescent Subcultures and Their Influence on the Formation of Personal Identity" presents the classification of subcultures and examines their role in shaping adolescents' values and self-perception.

Chapter 3 "Empirical Study of the Influence of Adolescent Subcultures on the Formation of Personal Identity" describes the design, methods, and results of the empirical research.

Key words: personal identity, adolescent subcultures, value orientations, social roles, self-esteem, self-determination.

ЗМІСТ

ВСТУП 8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ 12
1.1. Теоретико-методологічний аналіз ідентичності 12
1.2. Фактори, що впливають на формування особистісної ідентичності 17
1.3. Підлітковий вік і його значення для розвитку ідентичності 22
1.4. Соціалізація та роль підліткових субкультур у процесі формування особистісної ідентичності 29
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ПІДЛІТКОВИХ СУБКУЛЬТУР ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ 34
2.1. Види підліткових субкультур та їх класифікація 34
2.2. Вплив основних підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності 43
2.3. Позитивні та негативні аспекти участі в субкультурах для розвитку особистісної ідентичності 47
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПІДЛІТКОВИХ СУБКУЛЬТУР НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ 52
3.1. Етапи, організація та методики дослідження 52
3.2. Результати дослідження впливу підліткових субкультур на формування ідентичності 56
ВИСНОВКИ 65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 69
ДОДАТКИ 74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство характеризується швидкою трансформацією соціальних норм, цінностей, стилів життя та комунікаційних практик. Ці зміни особливо яскраво проявляються у підлітковому віці, критичному періоді розвитку, що супроводжується активним пошуком себе, формуванням самоідентичності та потребою у соціальному визнанні серед однолітків. У цей період підлітки прагнуть знайти власне «Я» та місце у соціумі, і однією з форм самовираження є долучення до певних субкультур, які виступають як своєрідний простір соціалізації, самореалізації та альтернативного сприйняття світу.

Підліткові субкультури формують специфічні цінності, моделі поведінки, стилі спілкування та норми, які часто відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві. Вони забезпечують підліткам можливість виразити індивідуальність, знайти соціальну підтримку, відчути приналежність до групи та структурувати власну «Я-концепцію». Водночас включеність у субкультурні спільноти може мати як позитивний, так і деструктивний вплив на формування особистісної ідентичності, впливаючи на ціннісні орієнтації, соціальні ролі, моделі поведінки та міжособистісні стосунки.

Проблематика впливу субкультурних груп на підліткову ідентичність набуває особливої актуальності в умовах сучасного соціокультурного різноманіття, інформаційної перенасиченості та ослаблення традиційних інститутів соціалізації. Незважаючи на значний доробок у психології розвитку, соціальній психології та дослідженнях ідентичності (Е. Еріксон, Дж. Мід, Е. Гоффман, З. Фройд, А. Маслоу, Е. Фромм, Т. Яновська, Т. Титаренко, Т. Яблонська та ін.), питання впливу підліткових субкультур на процес формування особистісної ідентичності досі недостатньо вивчене. Серед існуючих досліджень спостерігається фрагментарність підходів до

аналізу субкультурної належності та обмеженість емпіричних даних щодо соціально-психологічних наслідків участі підлітків у різних субкультурах.

Таким чином, вивчення впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності є актуальним і науково обґрунтованим, оскільки дозволяє глибше зрозуміти процеси самовизначення підлітків у сучасних соціокультурних умовах, а також розробити ефективні підходи до підтримки здорового розвитку їхньої особистості.

Об’єкт дослідження – особистісна ідентичність підлітків.

Предмет дослідження – вплив підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності.

Мета дослідження: виявити особливості впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності підлітків та визначити механізми, через які участь у субкультурах впливає на розвиток їх самоусвідомлення, ціннісних орієнтацій і соціальних ролей.

Перша гіпотеза дослідження: передбачається, що участь підлітків у субкультурних спільнотах істотно впливає на процес формування їхньої особистісної ідентичності, зумовлюючи переважання мораторійного та дифузного статусів ідентичності, що відображає активний пошук власного «Я» та нестабільність самооцінки.

Друга гіпотеза дослідження: передбачається, що підлітки, які не належать до субкультур, характеризуються вищим рівнем сформованості особистісної ідентичності — для них властива досягнута ідентичність, більша автономність, стабільність ціннісних орієнтацій і соціальна зрілість.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до дослідження особистісної ідентичності підлітків.

2. Виявити основні фактори, що впливають на формування особистісної ідентичності в підлітковому віці (соціальні, психологічні та культурні).

3. Дослідити особливості підліткового віку як критичного періоду розвитку ідентичності.

4. Розкрити роль соціалізації та підліткових субкультур у процесі формування особистісної ідентичності.

5. Охарактеризувати основні види підліткових субкультур та їх класифікацію.

6. Проаналізувати вплив різних типів підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності підлітків.

7. Виявити позитивні та негативні аспекти участі підлітків у субкультурах для розвитку їхньої особистісної ідентичності.

8. Емпірично дослідити вплив підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності.

Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс методів дослідження:

- теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних попередніх досліджень;

- емпіричні: опитувальник статусів ідентичності (Marcia’s Identity Status Interview) Дж. Марсії; методика «Q-сортування» (розроблена В. Стефансоном); авторська анкета «Субкультурна залученість».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному вивченні впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності підлітків з урахуванням трьох ключових компонентів ідентичності: самоусвідомлення, ціннісні орієнтації та соціальні ролі. У роботі систематизовано механізми, через які участь у різних підліткових субкультурах впливає на розвиток цих аспектів ідентичності, а також виявлено специфіку позитивного та негативного впливу субкультурної активності на процес самовизначення підлітків.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для розробки ефективних програм психологічної

підтримки та соціалізації підлітків, які належать до різних субкультур. Результати дослідження дозволяють враховувати вплив субкультур на розвиток самоусвідомлення, ціннісних орієнтацій та соціальних ролей підлітків, що сприяє зменшенню ризику девіантної поведінки, покращенню міжособистісних стосунків і соціальної адаптації молоді. Крім того, результати можуть бути застосовані у практичній діяльності навчальних закладів та позашкільних установ для організації групових і індивідуальних заходів, спрямованих на розвиток особистісної ідентичності та самовираження підлітків у безпечному соціальному середовищі.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 53 найменувань і додатку на 12 сторінках. Загальний обсяг основного тексту – 68 сторінок. Робота містить 9 таблиць і 11 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Теоретико-методологічний аналіз ідентичності

Проблема ідентичності є однією з фундаментальних у соціальній та гуманітарній науці, адже вона безпосередньо пов’язана з питаннями самовизначення особистості, її ролі в суспільстві, стійкості «Я-образу» та життєвих орієнтирів. Ідентичність визначає спосіб, у який людина усвідомлює себе у світі, а також те, як вона інтерпретує свою приналежність до різних соціальних груп, культур, спільнот. Сучасні трансформаційні процеси у глобалізованому світі, включаючи міграцію, цифровізацію, інформаційні війни, значно ускладнили питання збереження та формування ідентичності. Це зумовлює потребу в глибокому теоретико-методологічному осмисленні поняття «ідентичність», її структурних компонентів, типологій, механізмів розвитку та криз.

Термін «ідентичність» походить від латинського «identitas», що означає «тотожність», «подібність» (табл. 1.1). Аналіз наукових джерел показав, що у психології його одним із перших ввів Е. Еріксон, який трактував ідентичність як динамічне усвідомлення індивідом своєї неповторності, цілісності та безперервності в часі. На його думку, становлення ідентичності є центральним завданням підліткового віку, і саме в цей період людина формує цілісний образ себе у взаємозв’язку з іншими [40].

Поглиблюючи ці ідеї, Джеймс Марсія визначив ідентичність як результат усвідомленого вибору та прийняття особистих зобов’язань у ключових життєвих сферах. Він виокремив чотири статуси ідентичності, що дало змогу емпірично досліджувати процес формування ідентичності та оцінювати ступінь її зрілості [45].

Таблиця 1.1 – Визначення поняття «ідентичність»

Автор	Трактування ідентичності
Е. Еріксон	Ідентичність – це динамічне усвідомлення індивідом своєї унікальності, цілісності та безперервності в часі.
Дж. Марсія	Ідентичність – це ступінь усвідомленого вибору та зобов'язань індивіда щодо важливих життєвих сфер (цінностей, професії, релігії, політики), що проявляється у чотирьох статусах: дифузія, передчасна ідентичність, мораторій та досягнута ідентичність
П. Рікер	Ідентичність – наративний конструкт, що формується у взаємодії людини з культурою та через оповідь власного життя.
Г. Тешфел	Ідентичність – усвідомлення належності до певної групи та ціннісна значущість цієї належності.
Ч. Тейлор	Ідентичність – процес самовизначення у просторі моральних і культурних орієнтирів.
М. Кастельс	Ідентичність – соціальний конструкт, що формується в мережевому суспільстві, де співіснують кілька типів ідентичностей.

У філософії поняття ідентичності пов'язується з проблемою самосвідомості, суб'єктивності та автономії. Декартівське «Cogito ergo sum» («Мислю – отже, існую») стало початком осмислення людини як суб'єкта, що володіє внутрішнім «Я». У XX столітті феноменологічна традиція (Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті), екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, К. Ясперс) та герменевтика (П. Рікер) внесли суттєвий вклад у розуміння ідентичності як багатовимірного й мінливого процесу, який конструюється у взаємодії з іншим [49].

Соціальна психологія розглядає ідентичність як елемент самосвідомості, що відображає належність до певних соціальних груп і водночас дозволяє відрізняти себе від інших. А. Тешфел у теорії соціальної ідентичності стверджував, що людина схильна позитивно оцінювати свою групу (інгрупу) і протиставляти її іншим (аутгрупам), що формує підґрунтя для соціального порівняння та стереотипізації [50].

У концепції Ч. Тейлора ідентичність постає як процес самовизначення у просторі моральних і культурних орієнтирів. Дослідник вважав, що відчуття власного «Я» виникає через зіставлення себе з ціннісними рамками суспільства [51]. Сучасне бачення пропонує М Кастельс, який трактує ідентичність як соціальний конструкт, що формується у контексті мережевого суспільства, де індивід може мати кілька взаємопов’язаних або конкуруючих ідентичностей [34].

Проаналізувавши наукову літературу, ми спираємось на обґрунтування, згідно з яким ідентичність розглядається як ключовий компонент особистості, що формує цілісне уявлення про себе та визначає соціальну поведінку. Вона інтегрує усвідомлення унікальності, належності до соціальних груп, внутрішніх цінностей та життєвих наративів. Усвідомлення власної ідентичності дозволяє людині ефективно орієнтуватися у соціальному середовищі, приймати рішення, розвивати автономність і відповідальність за власне життя.

В сучасному міждисциплінарному підході прийнято виокремлювати кілька основних типів ідентичності (рис. 1.1) [39; 40; 50]:

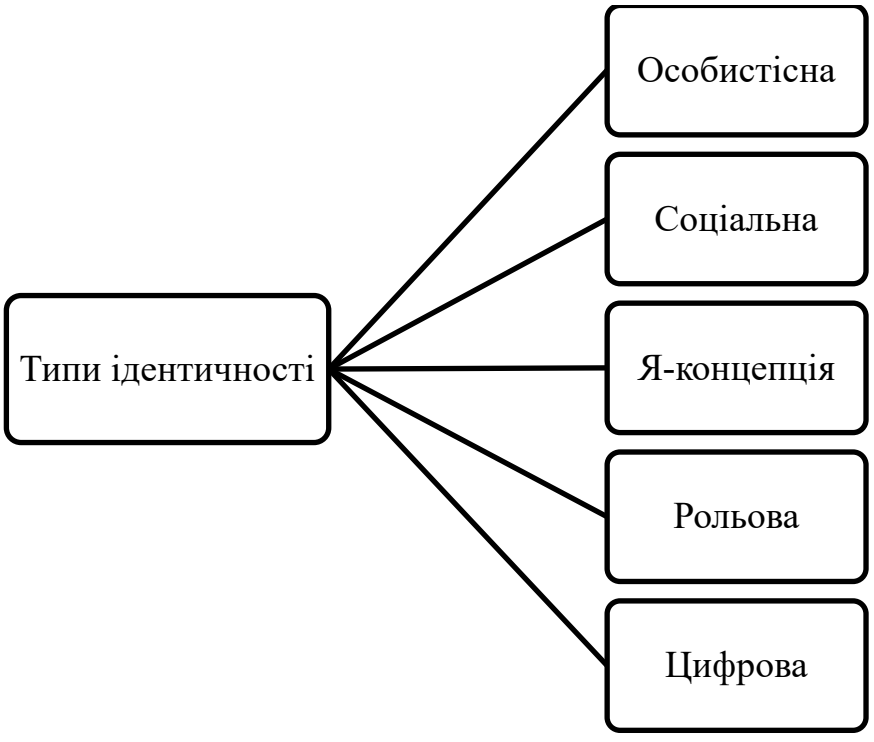

Рисунок 1.1 – Типи ідентичності

- Особистісна ідентичність – усвідомлення себе як окремої, цілісної особистості з унікальними рисами, потребами, переконаннями.

- Соціальна ідентичність – уявлення про себе як члена певної соціальної групи (гендерної, професійної, етнічної тощо), яка супроводжується емоційною оцінкою цієї приналежності.

- Я-концепція (Self-concept) – когнітивна складова ідентичності, що включає уявлення про себе в різних ролях і ситуаціях.

- Рольова ідентичність – пов’язана з виконанням соціальних ролей (наприклад, «лікар», «мати», «керівник»).

- Цифрова ідентичність – новий тип, що формується в інформаційному просторі через соціальні мережі, онлайн-профілі та цифрову активність особистості [39; 40; 50].

Отже, типи ідентичності, згідно з дослідженнями Е. Еріксона, Г. Тешфела та К. Роджерса відображають різні аспекти самосприйняття та соціальної інтеграції особистості. Вони охоплюють як внутрішнє усвідомлення себе, так і соціальні ролі та приналежність до груп, а також новітній цифровий вимір, що формується в онлайн-середовищі. Кожен тип ідентичності взаємодіє з іншими, створюючи комплексний образ «Я».

Дослідження ідентичності здійснюється в межах різних наукових парадигм, кожна з яких пропонує свій інструментарій та акценти (табл. 1.2). Отже, психоаналітичний підхід (З. Фрейд, Е. Еріксон) акцентує на внутрішніх конфліктах, дитячому досвіді та кризах розвитку, що впливають на формування ідентичності [40]. Когнітивно-поведінковий підхід (А. Бек, А. Бандура) зосереджується на схемах мислення, самооцінці та механізмах саморефлексії. Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу) розглядає ідентичність як процес самореалізації та прагнення до автентичності, підкреслюючи цінність розвитку «Я-концепції» [39]. Нарративний підхід (Д. Мак-Адамс, Дж. Брунер) розкриває роль життєвої історії та оповідання про себе в інтеграції минулого досвіду та майбутніх очікувань. Дискурсивно-критичний підхід (М. Фуко, Дж. Батлер) показує, що формування

ідентичності відбувається через соціальні дискурси, владу, норми та мовні практики. Таким чином, міждисциплінарний підхід дозволяє розглядати ідентичність як комплексне явище, що включає внутрішні, когнітивні, соціокультурні та наративні аспекти, що є особливо важливим при вивченні підліткової ідентичності [8; 17].

Таблиця 1.2 – Основні наукові парадигми дослідження ідентичності

Парадигма	Основні представники	Основний акцент
Психоаналітичний підхід	З. Фрейд, Е. Еріксон	Внутрішні конфлікти, дитячий досвід, кризи ідентичності
Когнітивно-поведінковий підхід	А. Бек, А. Бандура	Схеми мислення, самооцінка, механізми саморефлексії
Гуманістична психологія	К. Роджерс, А. Маслоу	Ідентичність як процес самореалізації та прагнення до автентичності
Нарративний підхід	Д. Мак-Адамс, Дж. Брунер	Ідентичність як життєва історія, яку особистість розповідає про себе
Дискурсивно-критичний підхід	М. Фуко, Дж. Батлер	Формування ідентичності через соціальні дискурси, владу, мову та норми

Отже, ідентичність є складним багатовимірним явищем, що формується на перетині особистісного досвіду та соціального контексту. Теоретико-методологічний аналіз свідчить, що жодна концепція не дає вичерпного пояснення феномену ідентичності, але їх синтез дозволяє побудувати цілісну аналітичну рамку [8; 17]. Вивчення ідентичності має важливе значення для розуміння процесів соціалізації, адаптації, розвитку особистості, особливо в умовах глобальних змін, воєн, масової міграції та цифрової революції. Сучасна психологічна наука має спрямовувати зусилля не лише на опис ідентичності, а й на підтримку процесів її здорового формування, запобігання її втраті, роздвоєнню чи радикалізації.

1.2. Фактори, що впливають на формування особистісної ідентичності

Формування особистісної ідентичності є складним і багатокомпонентним процесом, що відбувається впродовж життя людини під впливом численних зовнішніх і внутрішніх чинників. Зокрема, Г. Тешфел акцентував увагу на тому, як належність до певних соціальних груп формує сприйняття себе та інших. Він вважав, що соціальні групи надають індивідууму відчуття приналежності та визначають соціальні норми, що впливають на формування особистісної ідентичності [50]. Е. Еріксон підкреслював значення соціального середовища та взаємодії з іншими людьми у формуванні ідентичності. Він вважав, що успішне проходження стадії ідентичності в підлітковому віці залежить від підтримки з боку родини та соціальних груп. Наявність позитивного соціального оточення сприяє розвитку впевненості в собі та стабільності ідентичності [40].

Дж. Марсія розробив концепцію статусів ідентичності, яка включає етапи дослідження та зобов'язань. Науковець зазначав, що соціальні взаємодії та можливості для самовираження в різних соціальних контекстах впливають на вибір та прийняття особистих зобов'язань [45]. У дослідженні Т. Яблонської аналізуються вікові та індивідуально-психологічні особливості як чинники самовдосконалення особистості у підлітковому та юнацькому віці, що підкреслює значення індивідуальних характеристик у формуванні ідентичності [29].

Зазначені науковці розрізняють низку ключових факторів, які впливають на процес її становлення (рис. 1.2) [28; 40; 45]:

1. Формування ідентичності у підлітковому віці значною мірою залежить від індивідуально-психологічних особливостей. Велику роль у цьому процесі відіграють особистісні характеристики, такі як темперамент, рівень самосвідомості, здатність до рефлексії та розвиток емоційно-вольової сфери. Люди з високим рівнем самоприйняття та автономії зазвичай

демонструють більш стійке та цілісне відчуття власного «Я». Саморефлексія допомагає підлітку усвідомлювати свої внутрішні переживання, порівнювати їх із зовнішніми вимогами та приймати зважені рішення. Е. Еріксон підкреслював, що центральним завданням юності є досягнення «ідентичності Я», тобто усвідомлення себе як цілісної, самостійної та унікальної особистості [40]. Саме поєднання індивідуальних психологічних особливостей та соціального досвіду визначає успішність цього процесу.

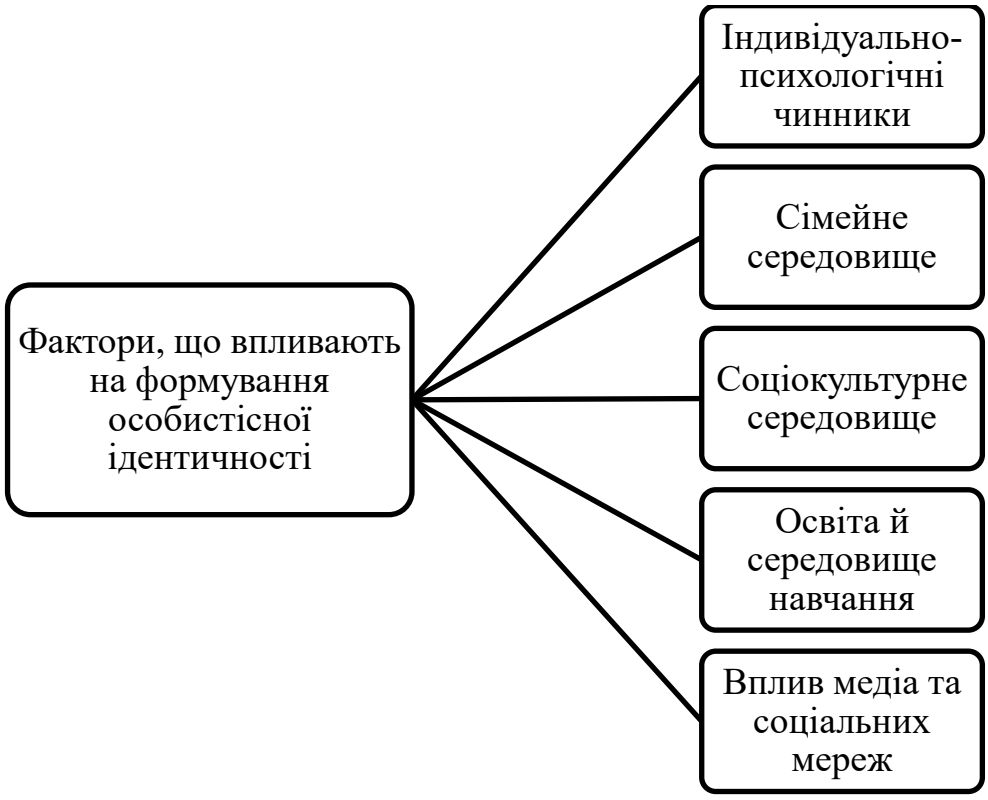

Рисунок 1.2 – Фактори, що впливають на формування особистісної ідентичності

Рівень когнітивного розвитку, а також досвід вирішення внутрішньоособистісних конфліктів також впливають на побудову цілісної картини «Я». М. Марсія у своїй моделі виділив чотири статуси ідентичності, що демонструють різні стратегії формування «Я-концепції» залежно від індивідуального досвіду [45].

2. Сім’я виступає базовим середовищем соціалізації, де дитина отримує перший досвід самоусвідомлення та ідентифікації. Саме тут відбувається

засвоєння соціальних ролей, моральних норм і життєвих цінностей, що надалі стають основою для побудови особистісної ідентичності. Взаємини з батьками та іншими значущими дорослими створюють первинну модель того, як підліток сприймає себе і світ. Якщо дитина з ранніх років відчуває прийняття, любов і підтримку, у неї формується позитивний образ «Я», що згодом слугує фундаментом для цілісної ідентичності.

Особливу роль відіграє стиль виховання. Демократичний стиль, заснований на повазі до особистості дитини, діалозі та довірі, сприяє розвитку автономії та впевненості у власних силах. Навпаки, авторитарний підхід, надмірний контроль чи знецінення почуттів дитини можуть призводити до внутрішніх конфліктів і породжувати відчуття меншовартості. Не менш руйнівними є байдужість або емоційне відчуження з боку батьків, що створює відчуття покинутості й заважає підлітку вибудувати стабільну ідентичність [28].

Дослідження психологів свідчать, що атмосфера довіри, поваги та відкритості в родині сприяє формуванню впевненості у собі та готовності брати відповідальність за власні рішення. Це дозволяє підлітку вільніше експериментувати з різними соціальними ролями й поступово знаходити свій шлях, не втрачаючи внутрішньої цілісності. Таким чином, сім’я є ключовим чинником, що визначає, чи розвиватиметься у підлітка позитивна, інтегрована ідентичність, чи навпаки – фрагментарна та конфліктна.

3. Соціальне оточення, культурні норми, традиції, цінності, мова та релігія створюють фундаментальні рамки, в яких людина осмислює власне «Я». Культурна ідентичність виступає однією з ключових складових особистісної ідентичності, оскільки саме через неї індивід визначає свою належність до певної спільноти, відчуває спадковість та причетність до історії й традицій. Засвоюючи культурні установки, індивід інтеріоризує їх, тобто робить частиною внутрішнього світу, формуючи власні цінності, моделі поведінки та систему орієнтирів [3; 20].

Мова та релігія є особливо важливими елементами культурної ідентичності. Вони не лише забезпечують засіб комунікації, а й формують світогляд, моральні принципи та відчуття єдності з іншими людьми. Завдяки їм особистість отримує відчуття стабільності й захищеності у світі, де існує велика кількість різних культурних впливів [3; 20].

У сучасному глобалізованому світі культурна ідентичність зазнає трансформацій. Часто виникають ситуації мультикультурної належності, коли людина ототожнює себе одразу з кількома культурами. Це може бути пов’язано з міграційними процесами, змішаними шлюбами, навчанням чи роботою в іншій країні. У таких умовах ідентичність набуває гнучкого, поліетнічного або транскультурного характеру. Це, з одного боку, відкриває нові можливості для особистісного розвитку та взаєморозуміння між культурами, а з іншого – може спричиняти труднощі у самоідентифікації, внутрішні суперечності чи відчуття «подвійної приналежності».

Отже, культурні чинники визначають не лише соціальне позиціонування особистості, а й впливають на її внутрішню цілісність. Культурна ідентичність, навіть у своїх трансформованих формах, залишається важливим джерелом самоповаги, стабільності та духовного розвитку.

4. Школа та університет виступають ключовими інститутами соціалізації, що істотно впливають на розвиток особистості молодої людини. Вони виконують не лише освітню функцію, передаючи знання з різних галузей, а й формують соціальні навички, громадянську позицію та моральні орієнтири. Освітній простір надає можливість розвитку різних аспектів ідентичності, включно з професійною, гендерною, громадянською та моральною складовими [15; 27].

Педагогічна підтримка є одним із важливих чинників сприятливого розвитку ідентичності. Діалог із вчителем або наставником, участь у групових проєктах, творчих конкурсах та соціально значущих заходах сприяють самопізнанню та самоствердженню. Учні та студенти отримують

змогу оцінити власні сильні сторони, розвивати навички відповідальності, співпраці та прийняття рішень. Через це освітнє середовище стає платформою для усвідомлення своєї ролі в суспільстві та формування автономності [15; 27].

Водночас, якщо освітня система відзначається авторитаризмом, відсутністю підтримки або проявами дискримінації, це може стримувати процес розвитку цілісної ідентичності. Недооцінка індивідуальних потреб, жорстке насадження стандартів або ігнорування інтересів учнів може призводити до фрагментарності самосприйняття, зниження мотивації до саморозвитку та внутрішніх конфліктів.

Отже, школа та університет мають стратегічне значення для формування особистісної ідентичності, оскільки забезпечують не лише академічний, а й соціально-психологічний розвиток, допомагаючи молоді усвідомити себе як цілісну особистість, здатну до самостійного вибору та відповідальності за власне життя.

5. У XXI столітті одним із ключових чинників конструювання особистісної ідентичності стало цифрове середовище. Соціальні мережі, інтернет-контент, платформи масової культури формують уявлення молоді про соціальні норми, естетичні та професійні ідеали, а також образи успіху. Такі джерела інформації створюють додатковий контекст для самопрезентації, пошуку однодумців, розвитку творчих інтересів та експериментів з різними соціальними ролями [8; 16].

Разом із цим, цифрова комунікація несе й певні ризики. Постійне порівняння себе з іншими, прагнення відповідати віртуальним стандартам або нав’язаним моделям поведінки може сприяти формуванню поверхневої або «віртуальної» ідентичності, яка не відповідає справжньому «Я». Особливо вразливими до таких впливів є підлітки, які перебувають у пошуку себе та ще не сформували власну систему цінностей.

Критичне мислення та медіаграмотність стають важливими інструментами психологічного захисту молоді. Вміння аналізувати

інформацію, розрізняти достовірні та маніпулятивні джерела, усвідомлювати вплив цифрового середовища на власні емоції та самооцінку допомагає зберегти баланс між онлайн-презентацією та автентичним «Я». Отже, цифрові технології виступають одночасно джерелом нових можливостей для самовираження і потенційним ризиком у процесі формування особистісної ідентичності [8; 16].

Таким чином, формування особистісної ідентичності є багатовимірним процесом, на який впливають як внутрішні психологічні риси людини, так і зовнішні умови – сімейне, культурне, освітнє середовище, а також цифровий простір. Успішна інтеграція різних аспектів ідентичності потребує сприятливого соціального середовища, емоційної підтримки, розвитку самосвідомості та рефлексії. Знання про чинники, що впливають на цей процес, дає змогу ефективніше здійснювати психолого-педагогічну підтримку особистості на різних етапах її розвитку.

1.3. Підлітковий вік і його значення для розвитку ідентичності

Період підлітковості є надзвичайно важливим етапом у життєвому циклі людини, що характеризується інтенсивними біологічними, психологічними та соціальними змінами. Однією з ключових задач цього віку є формування особистісної ідентичності. Саме в підлітковому віці відбувається активний пошук відповіді на питання: «Хто я?», «Яким я хочу бути?», «До якої групи належу?».

Психофізіологічні передумови розвитку ідентичності в підлітковому віці формують фундамент для усвідомлення себе як цілісної та автономної особистості. Підлітковий вік, який охоплює приблизно період від 11 до 17 років, характеризується суттєвими змінами в соматичній, гормональній та нервовій системах, що обумовлюють новий рівень самосприйняття та формування «Я». Фізіологічні трансформації, такі як прискорений ріст, зміна пропорцій тіла, поява вторинних статевих ознак, безпосередньо впливають на

самооцінку, сприйняття власного тілесного образу та емоційне реагування. Ці зміни часто супроводжуються посиленою увагою підлітка до своєї зовнішності, порівнянням себе з ровесниками, а іноді – почуттям фрустрації або сором'язливості, що посилює кризу ідентичності та стимулює потребу у пошуку власного «Я» [9; 18].

Разом з фізіологічними змінами відбувається інтенсивний розвиток вищих психічних функцій: абстрактного мислення, рефлексії, здатності до морального оцінювання власних вчинків та мотивів. Підліток починає усвідомлювати не лише наслідки своїх дій, але й їх моральну та соціальну значущість, що сприяє формуванню особистісних цінностей та автономності суджень. У цьому віці активізується саморефлексія, що дозволяє підлітку критично оцінювати власну поведінку, порівнювати себе із соціальними нормами та етичними стандартами, що є важливим компонентом розвитку моральної складової ідентичності.

Формування ідентичності також тісно пов'язане з розвитком емоційної регуляції та соціальних навичок. Підлітки вчаться керувати емоційними станами, розуміти та прогнозувати поведінку оточуючих, що забезпечує ефективну соціальну адаптацію та підтримку позитивного самосприйняття. Усе це створює передумови для інтеграції фізичних, когнітивних та соціально-емоційних аспектів особистості, що дозволяє сформувати більш цілісний та стійкий образ «Я» [9; 18].

Таким чином, психофізіологічні зміни підліткового віку створюють комплексну базу для розвитку особистісної ідентичності, об'єднуючи соматичні, когнітивні та морально-ціннісні аспекти самосприйняття. Цей процес відбувається в умовах активного соціального середовища, взаємодії з однолітками та дорослими, що підсилює потребу підлітка у пошуку власного місця в суспільстві, формуванні самостійних суджень та розвитку автономної самосвідомості. Високий рівень саморефлексії та усвідомленості у поєднанні з фізіологічною зрілістю визначає здатність підлітка ефективно інтегрувати різні аспекти свого «Я», закладаючи основу для подальшого розвитку особистісної ідентичності у дорослому житті.

У підлітковому віці відбувається переорієнтація з батьків на однолітків, які стають референтною групою. Саме в групах однолітків підлітки експериментують з ролями, стилями поведінки, ціннісними орієнтирами. Формування ідентичності відбувається через прийняття або відкидання моделей, запропонованих найближчим соціальним середовищем. Успішність, соціальні ролі в класному колективі сприяють або гальмують розвиток позитивної ідентичності.

Криза ідентичності є ключовим етапом психосоціального розвитку підлітка і визначається як період інтенсивного внутрішнього пошуку власного «Я», що супроводжується невпевненістю та конфліктами. Е. Еріксон, який вперше ввів поняття кризи ідентичності, розглядав її як центральну проблему підліткового віку, описуючи дилему «ідентичність проти розпливчастості ролей». За його концепцією, підліток повинен інтегрувати свої фізичні, когнітивні та соціальні зміни в цілісне самосприйняття. Успішне проходження цього етапу призводить до формування стабільного і послідовного «Я», тоді як невирішеність кризи породжує плутанину, тривожність, невпевненість у собі та почуття внутрішньої порожнечі [40].

Прояви кризи ідентичності різноманітні й включають часті зміни поглядів, коливання між різними ціннісними пріоритетами та поведінкові експерименти. Підлітки прагнуть «приміряти» на себе різні соціальні ролі, наприклад, спробувати себе як спортсмена, музиканта, активіста або учасника певної підліткової субкультури, аби знайти модель, яка відповідає їхнім внутрішнім переконанням і очікуванням оточення. Цей експериментальний період є важливим для розвитку гнучкості мислення та здатності до саморефлексії, проте може супроводжуватися конфліктами з батьками, однолітками та соціумом загалом [9; 40].

Особливою складністю кризи є те, що невизначеність ідентичності у деяких підлітків може затягуватися, що підвищує ризик формування маргінальної або «розмитої» ідентичності. Такі особистості можуть відчувати

труднощі з вибором життєвого шляху, реалізацією соціальних ролей та побудовою стабільних міжособистісних стосунків. Психологічні наслідки затяжної кризи включають підвищену тривожність, схильність до емоційної нестійкості, відчуття ізоляції та зниження самоповаги.

Разом із цим криза ідентичності має й позитивний потенціал. Вона стимулює активний пошук цінностей, особистісного сенсу життя та соціально прийнятних моделей поведінки. Підліток, проходячи через цей процес, навчається аналізувати власні мотиви та пріоритети, оцінювати наслідки своїх рішень і виробляти автономні судження. Взаємодія з однолітками, участь у субкультурах слугує своєрідним «тренажером» для соціальної адаптації та розвитку емоційної компетентності.

Отже, криза ідентичності в підлітковому віці є складним і багатовимірним явищем, яке поєднує внутрішні психологічні процеси та вплив соціального середовища. Успішне її подолання забезпечує формування цілісного і стабільного образу «Я», розвиток автономності, моральної та соціальної зрілості, тоді як затягування або невирішення кризи створює передумови для психологічної дезадаптації та соціальної маргіналізації. Цей процес є критично важливим для переходу від дитинства до дорослого життя та визначає подальший розвиток особистісної ідентичності.

Типи ідентичності в підлітковому віці відображають різні стратегії, якими підлітки користуються для формування власного «Я» у період інтенсивного розвитку та соціальної адаптації. Теорія статусів ідентичності Джеймса Марсіа дозволяє систематизувати різноманітні прояви ідентичності підлітків залежно від рівня усвідомленості вибору та залученості в життєві рішення (рис. 1.3) [43; 45]:

1. Досягнута ідентичність характеризується високим рівнем усвідомленого вибору та активним прийняттям власних цінностей, цілей і соціальних ролей. Підлітки, які досягли цього статусу, демонструють стабільність життєвих орієнтирів і внутрішню впевненість у прийнятих рішеннях. Формування досягнутої ідентичності зазвичай є результатом

попереднього періоду пошуку та рефлексії, коли підліток досліджує різні можливості і оцінює їхню відповідність власним переконанням [43; 45].

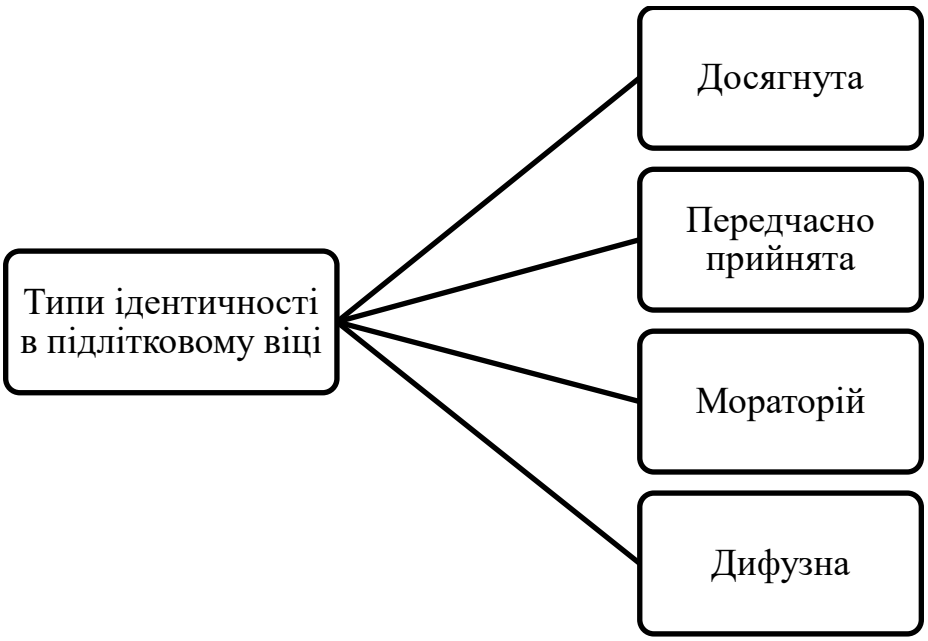

Рисунок 1.3 – Типи ідентичності в підлітковому віці

2. Передчасно прийнята ідентичність проявляється у підлітків, які приймають певні цінності, ролі або переконання без глибокого осмислення. Часто така ідентичність нав’язується батьками, освітнім середовищем або іншими авторитетами. Хоча зовні підліток може демонструвати певну визначеність, внутрішньо його самоусвідомлення залишається слабко розвиненим, що може згодом призводити до переосмислення життєвих орієнтирів або конфліктів із соціумом [43; 45].

3. Мораторій як статус ідентичності відображає активний період пошуку та експериментування. Підлітки у стані мораторію активно ставлять під сумнів прийняті норми, пробують різні соціальні ролі, відвідують різні групи за інтересами та оцінюють власні цінності. Цей статус є критично важливим для розвитку автономності та усвідомлення себе, оскільки дозволяє дослідити різні життєві варіанти перед остаточним вибором.

4. Дифузна ідентичність характеризується відсутністю чіткої життєвої позиції, байдужістю до самовизначення та незацікавленістю у формуванні власних цінностей і цілей. Підлітки з дифузною ідентичністю можуть

уникати прийняття рішень, відчувати невпевненість та соціальну ізоляцію. Часто цей статус пов’язаний з недостатнім емоційним або соціальним ресурсом, що обмежує здатність до саморефлексії та експериментів із різними ролями [43; 45].

Важливо зазначити, що ці статуси не є статичними і підліток може переміщатися між ними залежно від життєвого досвіду, соціальної підтримки та особистісного розвитку. Вивчення типів ідентичності дозволяє психологам, педагогам та батькам краще розуміти поведінку підлітків, прогнозувати можливі кризові ситуації та підтримувати розвиток стабільного й автентичного «Я». Таким чином, теорія Марсіа є ефективним інструментом аналізу психологічного розвитку підлітків і планування корекційно-розвивальних заходів.

Таким чином, сприятливе формування ідентичності в підлітковому віці є складним і багатовимірним процесом, який потребує поєднання психологічних, соціальних і освітніх умов. На основі сучасних досліджень виділяють кілька ключових чинників, що сприяють розвитку стійкого й автентичного «Я».

Першим важливим аспектом є позитивна емоційна підтримка з боку дорослих. Підліток потребує прийняття, розуміння та готовності оточуючих вислухати його переживання. Емоційна підтримка допомагає знизити рівень тривожності, сприяє розвитку впевненості у власних можливостях та створює безпечне середовище для самовираження. Батьки, вчителі, наставники та інші значущі дорослі виступають джерелом стабільності, допомагаючи підлітку орієнтуватися у складних соціальних і моральних ситуаціях [29; 45].

Другим критично важливим чинником є можливість вільного вибору та самостійного експериментування. Підлітки мають право досліджувати різні соціальні ролі, спробувати себе в різних активностях, робити помилки та отримувати зворотний зв’язок. Такий підхід сприяє формуванню автономії, розвитку відповідальності за власні рішення та підвищенню рівня

усвідомленості життєвих цілей. Без наданої свободи підліток ризикує залишатися у стані дифузної ідентичності або передчасно прийняти нав’язані цінності.

Третім аспектом є наявність позитивних рольових моделей, які демонструють соціально прийнятні стратегії поведінки та моральні орієнтири. Спостереження за успішними прикладами допомагає підлітку формувати власні уявлення про ефективні способи реалізації цілей, вибудовувати професійні та особистісні пріоритети. Рольові моделі можуть бути представлені як у реальному житті – через наставників, вчителів, старших друзів, – так і в культурному та медійному просторі [29; 45].

Четвертою важливою умовою є освітній і соціальний простір, що підтримує індивідуальність та автономію. Середовище, яке стимулює самостійне мислення, критичну рефлексію та творчість, сприяє формуванню стійкої ідентичності. У таких умовах підлітки отримують можливість поєднувати власні цінності з нормами групи, розвивати соціальні навички та усвідомлювати власну неповторність.

Успішне формування ідентичності передбачає баланс між індивідуальною та соціальною ідентичністю. Підліток повинен усвідомити свою унікальність, одночасно відчуваючи приналежність до певної спільноти. Це поєднання підтримує внутрішню цілісність особистості, формує стабільні життєві орієнтири та підвищує здатність адаптуватися до соціальних викликів [29; 45].

Таким чином, сприятливий розвиток ідентичності у підлітковому віці визначається комплексною взаємодією емоційної підтримки, свободи вибору, наявності позитивних моделей та сприятливого соціально-освітнього середовища. Забезпечення цих умов дозволяє підлітку ефективно переживати кризу ідентичності, обирати автентичні життєві шляхи та формувати інтегроване «Я», що є запорукою психологічного здоров’я та соціальної адаптації в майбутньому.

Отже, підлітковий вік є критичним періодом для формування ідентичності. Саме в цей час відбувається становлення цілісного уявлення про себе, вибір життєвих орієнтирів, розбудова системи цінностей. Успішне подолання кризи ідентичності у підлітковому віці є основою для становлення зрілої, стабільної особистості, здатної до відповідального вибору та взаємодії з соціумом. Тому надзвичайно важливо створювати умови для психологічно безпечного й підтримуваного розвитку у цей делікатний період життя.

1.4. Соціалізація та роль підліткових субкультур у процесі формування особистісної ідентичності

Як було зазначено, формування особистісної ідентичності є процесом, який особливо актуалізується у підлітковому віці. Водночас важливу роль у цьому процесі відіграє соціалізація – механізм, за допомогою якого індивід включається в соціальну систему, засвоює норми, цінності та моделі поведінки. Соціалізація – це процес входження індивіда в соціум шляхом засвоєння соціального досвіду, норм, ролей, очікувань і поведінкових стратегій (табл. 1.3) [31; 32; 42].

Таблиця 1.3 – Визначення соціалізації

Автор	Визначення соціалізації
Дж. Холл	Соціалізація – це процес, у ході якого індивід набуває соціальних навичок, норм і цінностей, необхідних для функціонування в суспільстві.
П. Лазерсфельд	Соціалізація – процес передачі соціального досвіду та інтеграції особистості в соціальні групи через взаємодію.
Дж. Мід	Соціалізація – процес розвитку самосвідомості через усвідомлення ролей інших людей у соціальному середовищі.
Е. Еріксон	Соціалізація – інтеграція особистості у соціальне середовище через проходження психосоціальних стадій розвитку.
П. Бергер, Т. Лукман	Соціалізація – процес, через який суспільство інтерналізується індивідом, і його реальність стає соціально сконструйованою.
М. Мертон	Соціалізація – засвоєння індивідом соціальних ролей, норм і статусів, що забезпечує стабільність соціальної структури.

Аналіз поданих визначень соціалізації демонструє різноманітність підходів та акцентів різних дослідників у соціальній науці. Дж. Холл підкреслює практичну функцію соціалізації, визначаючи її як процес набуття індивідом соціальних навичок, норм і цінностей для успішного функціонування в суспільстві [31]. П. Лазерсфельд розширює цей погляд, наголошуючи на передачі соціального досвіду та інтеграції особистості через взаємодію з іншими [42]. Дж. Мід концентрує увагу на розвитку самосвідомості через усвідомлення соціальних ролей, що підкреслює когнітивний аспект соціалізації [46]. Е. Еріксон розглядає соціалізацію як інтеграцію особистості у соціальне середовище через послідовні психосоціальні стадії розвитку, поєднуючи соціальний та психологічний підходи [40]. П. Бергер і Т. Лукман пропонують концепцію соціального конструювання реальності, де соціалізація стає процесом інтерналізації суспільних норм та цінностей [32]. Нарешті, М. Мертон акцентує увагу на засвоєнні соціальних ролей, норм і статусів, що забезпечує стабільність соціальної структури [47].

Таким чином, аналіз визначень соціалізації різними науковцями показує, що цей процес є багатовимірним і включає як засвоєння соціальних норм і цінностей, так і розвиток особистості та самосвідомості. Соціалізація виступає ключовим механізмом інтеграції індивіда у соціальне середовище, формування його ролей, ідентичності та здатності до взаємодії з іншими членами суспільства. Різні підходи підкреслюють як індивідуальну, так і колективну складову цього процесу, від психосоціального розвитку до соціального конструювання реальності.

При визначенні терміну соціалізації спиралися на поняття М. Мертона, тому що його підхід дозволяє врахувати як індивідуальні, так і соціальні аспекти цього процесу [47]. Отже, соціалізація – це процес засвоєння індивідом соціальних норм, цінностей, ролей і моделей поведінки, що забезпечує його інтеграцію в суспільство, розвиток особистісної та соціальної ідентичності, а також здатності до ефективної взаємодії з іншими людьми.

У підлітковому віці відбувається інтенсивна вторинна соціалізація, яка доповнює й іноді переглядає первинні уявлення, сформовані в дитинстві в родинному оточенні. У цей період змінюються пріоритети у взаємодії. Підлітки починають критично оцінювати дорослий світ, виявляють незалежність, експериментують із соціальними ролями, прагнуть до самовизначення. Це потребує «зовнішнього дзеркала», через яке формується уявлення про себе – саме ним часто стають субкультурні об'єднання.

Поняття «субкультура» трактується як система норм, цінностей, стилю життя та поведінки певної соціальної групи, що відрізняється від домінантної культури, проте існує в її межах. Підліткові субкультури формуються на основі вікових потреб – у спілкуванні, визнанні, самовираженні, свободі дій, належності до групи, а також у прагненні дистанціюватися від авторитетів дорослих [2; 14].

Підліткові субкультури – це неформальні групи молоді, що об'єднуються навколо спільних інтересів, стилю одягу, поведінки, цінностей і символіки. Вони створюють альтернативні моделі соціальної реальності, які можуть як підтримувати соціальні норми, так і виступати у ролі протесту проти загальноприйнятих правил. Субкультури надають підліткам простір для самовираження, експериментування з ідентичністю, протесту проти конформізму.

Підліткові субкультури характеризуються низкою специфічних рис, які відрізняють їх від домінуючої культури та сприяють формуванню групової ідентичності (рис. 1.4) [21; 25].

Однією з основних ознак є опозиційність до традиційних соціальних норм і цінностей, що дозволяє підліткам відокремити себе від дорослого світу та створити власне коло ідейних і культурних пріоритетів. Субкультури також вирізняються наявністю власного стилю одягу, музичних уподобань та лексики, що слугує засобом самовираження та відображає специфіку спільноти.

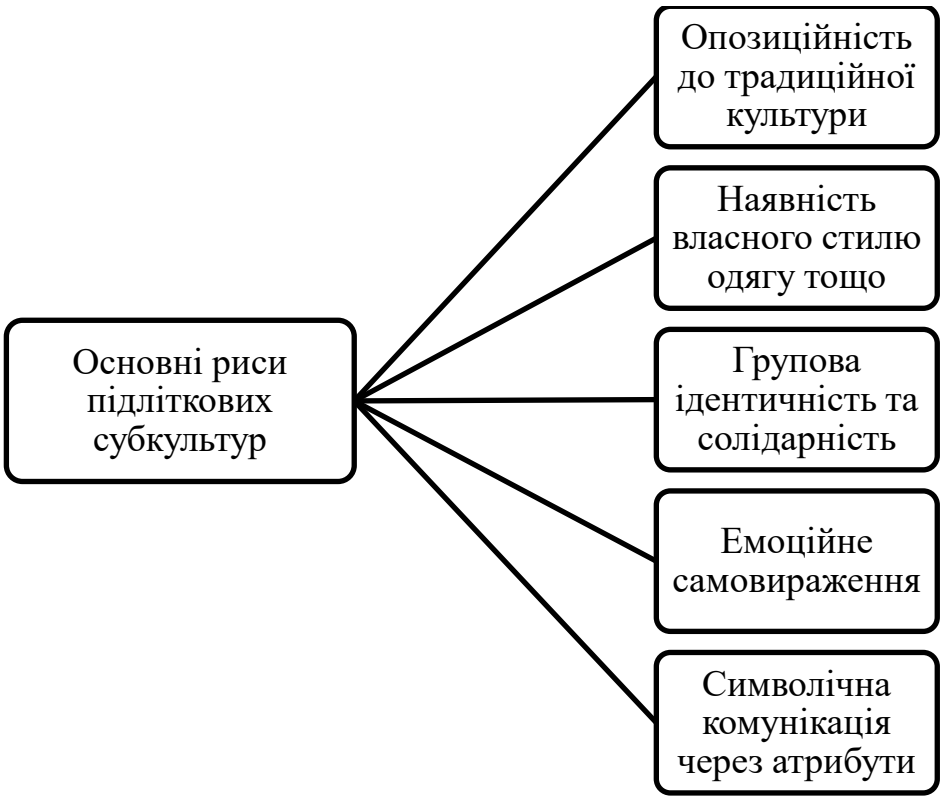

Рисунок 1.4 – Основні риси підліткових субкультур

Не менш важливою є групова ідентичність і солідарність, коли члени субкультури відчувають належність до спільноти однодумців і підтримують один одного у межах групи. Емоційне самовираження проявляється через поведінку, участь у субкультурних заходах, творчість та інші форми активності, що дозволяють підліткам виокремити власну індивідуальність у колективі. Крім того, субкультури використовують символічну комунікацію через атрибути, такі як кольори, значки, зачіски або специфічні аксесуари, що стають візуальними маркерами приналежності до певної групи [21; 25].

Таким чином, підліткові субкультури формують середовище для соціальної взаємодії, самовираження та пошуку власної ідентичності, одночасно надаючи підліткам інструменти для символічної комунікації та емоційної саморегуляції.

Субкультури забезпечують емоційну приналежність, дають почуття спільності й підтримки, формують альтернативну систему цінностей, у якій підліток може знайти себе. Завдяки участі в субкультурному середовищі,

особистість отримує можливість осмислювати свою унікальність і водночас належність до соціальної групи. Це сприяє розвитку автономності, самосвідомості, здатності до саморефлексії та вибору життєвих орієнтирів. Водночас надмірне занурення в деструктивні або маргіналізовані субкультури може стати чинником ризику, пов’язаним з девіантною поведінкою, соціальною ізоляцією або неприйняттям з боку суспільства [26].

Вплив субкультур на особистісну ідентичність не є однозначно позитивним або негативним. Він залежить від типу субкультури, особистісних характеристик підлітка, соціального контексту та рівня підтримки з боку значущих дорослих. З одного боку, субкультура може стати ресурсом розвитку, майданчиком для творчості, джерелом підтримки. З іншого – в умовах нерозуміння або відторгнення з боку сім’ї та школи, субкультурна ідентичність може стати способом ескапізму, відходу від реальності або протесту, що веде до соціального конфлікту.

Отже, підліткові субкультури відіграють важливу роль у процесі соціалізації та формування особистісної ідентичності. Вони забезпечують молоді можливість експериментувати із соціальними ролями, висловлювати свою унікальність, здобувати соціальне визнання. Роль субкультур полягає не лише в альтернативності до традиційних норм, а й у створенні умов для становлення дорослої ідентичності. Завдання дорослих полягає не в придушенні цих проявів, а в підтримці безпечного простору для розвитку, у якому підліток зможе формувати зрілу, усвідомлену ідентичність.

РОЗДІЛ 2
ВИДИ ПІДЛІТКОВИХ СУБКУЛЬТУР ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Види підліткових субкультур та їх класифікація

Підліткові субкультури є однією з найяскравіших форм прояву пошуку ідентичності в перехідному віці. Дослідження субкультур дозволяє краще зрозуміти закономірності соціалізації підлітків, особливості їхнього ціннісного вибору та самоідентифікації.

Існує багато підходів до класифікації субкультур залежно від критерію: за стилем життя, ціннісними орієнтаціями, ступенем агресивності, ставленням до суспільства, формою самовираження. Класифікація підліткових субкультур ґрунтується на дослідженнях провідних науковців, які вивчали взаємозв'язок між соціальними структурами, поведінкою молоді та формуванням групових ідентичностей. Зокрема, Р. К. Мертона, А. Коена, Р. Клоудера, Л. Охліна, В. Радзієвського, О. Шевченко, І. Шапошникової та ін. Спираючись на наукові підходи зазначених авторів, у таблиці 2.1 було узагальнено класифікацію підліткових субкультур за різними критеріями [35; 36; 44].

Таблиця 2.1 – Класифікація підліткових субкультур

Критерій класифікації	Тип субкультур	Характеристика / приклади
За домінуючими ціннісними орієнтаціями	Гедоністичні	Орієнтація на задоволення, свободу, самовираження. Рейвери, хіпі, клабери.
	Агресивно-протестні	Акцент на протидію суспільству. Скінхеди, панки, готи, емо.
	Інтелектуально-креативні	Розвиток творчого потенціалу, пізнання світу. Анімешники, геймери, косплеєри.
	Конформістські	Прагнення бути «як усі», дотримання групових норм. Школярі-«ботани», спортивні фанати.

Продовження таблиці 2.1

За ставленням до соціальних норм	Девіантні	Поведінка суперечить правовим і моральним нормам. Вуличні банди, хуліганські об’єднання.
	Часткове прийняття норм	Не порушують законів, але відходять від традицій. Готи, емо.
	Нормативні	Діють у межах прийнятних норм, не конфліктують із суспільством. Креативні групи, фандоми, юнацькі об’єднання за інтересами.
За характером ідентичності	Естетичні	Ідентичність через стиль і зовнішність. Готи, візуали, анімешники.
	Ідеологічні	Основою є світогляд та цінності. Панки, антиглобалісти, феміністські об’єднання.
	Ігрові / віртуальні	Ідентичність формується у віртуальному просторі. Геймери, ролевики, користувачі онлайн-спільнот.

1. Класифікація підліткових субкультур за ціннісними орієнтаціями на основі досліджень Р. Кудряшова, А. Аршиннікової, Л. Івашової дозволяє зрозуміти, які потреби та пріоритети виходять на перший план у їхніх учасників. Цінності визначають стиль життя, способи комунікації та ставлення до суспільства, а також формують специфічний тип колективної ідентичності. Серед найбільш поширених груп можна виокремити гедоністичні, агресивно-протестні, інтелектуально-креативні та конформістські субкультури [44].

Гедоністичні субкультури орієнтуються на отримання задоволення, свободу, самовираження й яскраві емоції. Їхні учасники прагнуть насамперед до насолоди життям, естетики, відпочинку та яскравих вражень. Прикладами таких спільнот є рейвери, хіпі, клабери. Для них характерні музичні вечірки, танці, свобода у виборі стилю, яскраві костюми та експерименти з образом. Гедоністичні групи найчастіше тяжіють до ідеалів толерантності, відкритості, пацифізму, а головною метою проголошують щастя «тут і тепер».

Агресивно-протестні субкультури виникають як форма спротиву суспільним нормам і усталеним правилам. Вони характеризуються

критичним або навіть радикальним ставленням до існуючих соціальних порядків, що часто проявляється у зовнішній атрибутиці, лозунгах і поведінці. До них належать скінхеди, панки, готи, емо. Панки, наприклад, демонструють «анти-моду», протест проти традиційних цінностей, використовуючи символіку «No Future». Готи й емо роблять акцент на внутрішньому переживанні, меланхолії, трагічному світосприйнятті, що теж є формою опозиції до надмірного раціоналізму суспільства. У таких групах протест часто стає способом пошуку власної ідентичності та вираження себе через контраст із «нормативною» культурою [44].

Інтелектуально-креативні субкультури об’єднують підлітків, які прагнуть розвитку, творчого самовираження та розширення світогляду. Це спільноти, що формуються навколо спільних інтересів – анімешники, геймери, косплеєри. Вони організовують фестивалі, беруть участь у рольових іграх, створюють художні образи, активно використовують інтернет як простір для самопрезентації. Такі субкультури часто стають майданчиками для творчої реалізації, розвитку комунікаційних та організаторських навичок. Їхні учасники орієнтовані не стільки на протест, скільки на створення нових сенсів і культурних продуктів [44].

Конформістські субкультури вирізняються прагненням «бути як усі», не надто відрізняючись зовні від інших соціальних груп. Однак усередині таких об’єднань діють власні негласні правила та норми, які формують відчуття єдності. Прикладами можуть бути шкільні «ботани», для яких головною цінністю стає навчання й інтелектуальні досягнення, або спортивні фанати, чия ідентичність вибудовується навколо підтримки улюбленої команди. Конформістські субкультури дають підлітку відчуття захищеності й належності до більшої спільноти, не вимагаючи кардинального відходу від суспільних норм.

Таким чином, розподіл субкультур за домінуючими цінностями відображає різні стратегії пошуку себе у підлітковому віці. Хтось обирає шлях гедонізму та насолоди, хтось – протесту й конфлікту із системою, хтось

– творчості та інтелектуального розвитку, а хтось – колективної солідарності й підтримки. Усі ці форми є природним етапом соціалізації молоді, адже дозволяють задовольнити потреби в самовираженні, належності та пошуку сенсу.

2. За результатами досліджень А. К. Коена, Р. Клауарда та Л. Охліна, класифікація підліткових субкультур за ставленням до соціальних норм дозволяє розглянути їхній ступінь інтеграції в суспільство та способи взаємодії з навколишнім соціальним середовищем. Саме тут можна побачити різні рівні прийняття або заперечення існуючих моральних, правових та культурних стандартів. Умовно можна виокремити три групи: девіантні, субкультури з частковим прийняттям норм та субкультури з нормативною поведінкою [35; 36].

Девіантні (відхилені) субкультури вирізняються тим, що їхня поведінка часто суперечить загальноприйнятим правовим і моральним нормам. Йдеться про вуличні банди, хуліганські об’єднання, радикальні молодіжні угрупування, що можуть бути схильні до вандалізму, агресивних дій чи навіть кримінальної діяльності. Для учасників таких груп характерні агресивність, жорстка ієрархія, прагнення до домінування над «чужими». Девіантна поведінка тут стає способом самоствердження й демонстрації сили, а інколи – єдиним засобом знайти підтримку та визнання у своїй групі. Однак участь у подібних спільнотах несе високі ризики соціальної дезадаптації та конфліктів із законом [35; 36].

Субкультури з частковим прийняттям норм займають проміжну позицію: вони не порушують законів, однак не дотримуються традиційних уявлень про поведінку чи стиль життя. Прикладами є готи, емо, частково панки. Їхня відмінність полягає не у відкритій конфронтації із суспільством, а у створенні альтернативної системи цінностей та символів. Такі групи акцентують увагу на самовираженні через зовнішність, музику, літературу чи філософію, що може виглядати незвичним для оточення. Хоча вони й не є девіантними у кримінальному сенсі, проте часто стикаються зі стереотипами, упередженням та нерозумінням з боку старших поколінь.

Субкультури з нормативною поведінкою не конфліктують із суспільством і функціонують у межах прийнятних соціальних стандартів. До цієї групи належать креативні молодіжні об’єднання, фанатські спільноти, юнацькі групи за інтересами. Це можуть бути літературні чи театральні клуби, фандоми певних книжок чи фільмів, молодіжні музичні гурти. Для них характерна творча самореалізація, співпраця та колективне створення нового культурного продукту. Такі субкультури сприяють розвитку комунікативних навичок, соціальній адаптації та особистісному зростанню [35; 36].

Таким чином, підхід до класифікації субкультур за ставленням до соціальних норм демонструє різноманітність молодіжних спільнот: від радикально-конфліктних до інтегрованих у суспільство. Якщо девіантні угрупування становлять виклик для соціального порядку, то креативні об’єднання, навпаки, можуть стати джерелом культурного розвитку. Більшість підліткових субкультур перебувають між цими двома крайнощами, формуючи простір для альтернативної самореалізації без відвертого протистояння із суспільством. Усі вони виконують важливу функцію – допомагають молоді знайти власний шлях, відчути себе частиною спільноти та сформувати індивідуальну ідентичність.

3. Як показав аналіз наукових праць Д. Хебдіджа, М. Брейка, І. Васюк, одним важливим підходом до класифікації підліткових субкультур є аналіз їхньої ідентичності – тобто того, яким чином молодь визначає себе у світі та якими засобами підкреслює свою унікальність. Залежно від способу формування ідентичності можна виділити три основні типи: естетичні, ідеологічні та ігрові (віртуальні) [1; 33; 41].

Естетичні субкультури формують ідентичність насамперед через зовнішній вигляд, стиль одягу, зачіски, символіку та характерні елементи самопрезентації. Для таких груп, як готи, візуали, анімешники, особливе значення має візуальна складова: вона стає способом комунікації, приналежності до певної групи та відмежування від «інших». Наприклад,

готи підкреслюють свою темну естетику за допомогою чорного одягу, специфічного макіяжу та музичних уподобань; анімешники відтворюють образи з японської культури через косплей, малюнки та символіку. Для підлітків цей шлях є доступним способом самовираження, адже зміна стилю дозволяє швидко конструювати і демонструвати нову ідентичність. Водночас суспільство часто сприймає такі групи неоднозначно, ототожнюючи зовнішні ознаки зі стереотипами [1; 33; 41].

Ідеологічні субкультури ґрунтуються передусім на певній системі цінностей, світогляді та ідеологічних переконаннях. Для таких груп зовнішність може бути другорядною, а основою об’єднання виступає спільне бачення світу та прагнення змін. Прикладами є панки, антиглобалісти, феміністські молодіжні об’єднання. Панки, наприклад, виражають протест проти соціальної нерівності та обмежень свободи; антиглобалісти виступають проти домінування масової культури та глобальних корпорацій; феміністські спільноти захищають права жінок і рівність у суспільстві. Ці групи мають виразний соціальний заряд: вони можуть бути рушійною силою змін, але водночас створюють ризик конфліктів з традиційними структурами. Ідеологічна ідентичність часто є більш стійкою, ніж естетична, оскільки пов’язана із глибоким внутрішнім переконанням [1; 33; 41].

Ігрові та віртуальні субкультури виникають і розвиваються в цифровому середовищі, де підлітки конструюють власну ідентичність у межах віртуальних ігор, соціальних мереж та онлайн-спільнот. Прикладами є геймери, ролевики, користувачі фанатських форумів. Учасники таких груп створюють аватари, беруть участь у рольових іграх, відчувають себе частиною онлайн-спільноти, яка може бути навіть важливішою за реальне оточення. Цей тип ідентичності особливо актуальний у сучасному світі, де цифровий простір стає повноцінною сферою соціалізації. Віртуальні субкультури дозволяють підліткам експериментувати з образами, ролями, характером, що є важливою складовою пошуку власного «Я». Водночас надмірне занурення у віртуальну ідентичність може призводити до труднощів із соціальною адаптацією в реальному житті [1; 33; 41].

Отже, класифікація субкультур за характером ідентичності відображає різноманітність шляхів, якими підлітки прагнуть утвердити свою індивідуальність. Естетичні групи роблять акцент на візуальній самопрезентації, ідеологічні – на цінностях та світогляді, а віртуальні – на можливостях, які відкриває цифровий простір. Усі вони виконують спільну функцію: допомагають молодій людині пройти складний етап становлення, знайти підтримку та відчуття належності до певної спільноти.

В сучасному суспільстві існує велика кількість підліткових субкультур, кожна з яких відображає специфічний спосіб самовираження, систему цінностей та життєві орієнтири молоді. Їхнє виникнення та поширення зумовлене соціально-культурними процесами, потребою підлітків у самовизначенні та прагненням знайти власне місце серед однолітків. У таблиці 2.2 розглянемо найбільш відомі та поширені приклади [4; 7; 48].

Таблиця 2.2 – Види підліткових субкультур

Назва субкультури	**Час і місце виникнення**	**Основні ідеї та цінності**	**Характерні ознаки зовнішності / поведінки**
Емо (Emo)	2000-ті роки, США (як відгалуження emo-core)	Емоційність, щирість, саморефлексія, заглиблення у власні почуття	Чорний одяг із рожевими чи фіолетовими елементами, вузькі джинси, символіка (серця, зірки, блискавки)
Панки (Punk)	1970-ті роки, Велика Британія	Протест проти системи, соціальної нерівності, формалізму, гасло «No Future»	Яскраві ірокези, пірсинг, розірваний одяг, агресивна музика (панк-рок)
Хіпі (Hippie)	1960-ті роки, США	Мир, любов, свобода, гармонія з природою, заперечення війни та матеріалізму	Довге волосся, етнічний одяг, прикраси, психоделічний рок
Скінхеди (Skinheads)	Кінець 1960-х, Велика Британія	Початково – робітничі цінності, пізніше – у частини груп радикалізм	Поголена голова, важкі черевики, куртки-бомбери, агресивна манера поведінки

Продовження таблиці 2.2

Анімешники (Anime-fans)	Кінець 1990-х – початок 2000-х, Японія / глобальний Інтернет	Інтерес до японської культури, самовираження через косплей	Яскраві костюми, перуки, японські слова у спілкуванні, участь у фестивалях

1. Отже, субкультура емо виникла у 2000-х роках як відгалуження музичного напряму emo-core, що поєднував елементи панк-року з емоційною лірикою. Її представники вирізняються підвищеною чутливістю, схильністю до саморефлексії, заглибленням у внутрішній світ. Світосприйняття часто має трагічний чи меланхолійний відтінок, що відображається у творчості та поведінці. Зовнішність емо є впізнаваною: чорний одяг із рожевими чи фіолетовими елементами, вузькі джинси, довга чілка, що закриває одне око, специфічна символіка. У сприйнятті суспільства емо часто асоціювалися з депресивністю або навіть небезпекою, однак насправді головною ідеєю було прагнення щирості у почуттях, можливість відверто демонструвати власні емоції. Для багатьох підлітків ця субкультура стала способом знайти спільноту, яка розуміє їхню вразливість та пошуки себе [4; 7; 48].

2. Субкультура панків з’явилася ще у 1970-х роках у Великій Британії та швидко поширилася у світі. Її ідейною основою був радикальний протест проти соціальних і політичних інститутів, нерівності, формалізму та «буржуазної моралі». Основне гасло – «No Future» – виражало розчарування в існуючому суспільному устрої. Зовнішність панків мала провокаційний характер: яскраві ірокези, численні пірсинги, розірваний одяг, поєднання непоєднуваних стилів («анти-мода»). У музиці домінував панк-рок з його швидкими, агресивними ритмами та протестними текстами. Панки свідомо епатували суспільство, демонструючи незалежність і відмову від традиційних норм. Для підлітків ця субкультура була привабливою саме своєю бунтарською сутністю: вона давала змогу відчути свободу, протиставити себе системі й водночас віднайти солідарність у колі «своїх» [4; 7; 48].

3. Рух хіпі виник у США у 1960-х роках і став символом культури миру та любові. Його ідеологія базувалася на запереченні воєн, насильства, матеріалізму та прагматизму. Хіпі проголошували цінності свободи, толерантності, любові до природи та гармонії з нею. Їхній зовнішній вигляд був яскравим і своєрідним: довге волосся, різнокольоровий одяг із етнічними візерунками, численні прикраси. Важливе місце посідала музика – переважно психоделічний рок, що втілював ідеї свободи та духовних пошуків. Хіпі не прагнули до агресивного протесту; їхній спосіб вираження був радше альтернативним стилем життя: життя в комунах, подорожі, відмова від матеріальних надмірностей. Для підлітків хіпі привабливі тим, що пропонували світогляд, де головними були щирість, дружба та творчість [4; 7; 48].

4. Субкультура скінхедів є однією з найбільш суперечливих. Вона зародилася у Великій Британії наприкінці 1960-х років і спочатку мала робітниче походження: представники цієї групи підкреслювали простоту, жорсткість, мужність. Згодом частина угрупувань набула агресивного, а подекуди й радикально-ідеологічного характеру. Скінхеди зазвичай мають коротко підстрижене волосся або повністю поголену голову, носять важкі черевики, джинси, куртки-бомбери. Їхній імідж часто асоціюється з агресивною поведінкою. У деяких країнах скінхедів пов’язували з проявами расизму чи політичного радикалізму, хоча не всі представники цього руху поділяли подібні ідеї. Для підлітків субкультура скінхедів може бути привабливою завдяки атмосфері сили, єдності та «братства», однак її асоціація з агресією робить її соціально небезпечною [4; 7; 48].

5. Окрему нішу в молодіжній культурі займають анімешники – спільноти, що сформувалися навколо інтересу до японської анімації (аніме) та манґи. Це одна з найпоширеніших субкультур сучасності, яка активно розвивається завдяки Інтернету та фестивальній культурі. Анімешники об’єднуються у клуби, відвідують тематичні заходи, беруть участь у косплеї (перевдягання у персонажів). Для них характерна особлива термінологія,

стиль малюнків, використання японських слів у повсякденному спілкуванні. Зовнішність також має важливе значення: яскраві костюми, перуки, аксесуари дозволяють відтворити улюблених героїв. На відміну від багатьох інших субкультур, анімешники мають виразний креативний потенціал: вони створюють власні малюнки, фанфіки, відео. Участь у такій спільноті допомагає підліткам знайти однодумців, розвивати фантазію та соціальні навички [4; 7; 48].

Отже, розглянуті приклади свідчать, що кожна субкультура має власну ідеологію, символіку, стиль і функції. Вони відображають різні способи пошуку ідентичності підлітками: від бунтарського протесту (панки, скінхеди) до емоційної чутливості (емо), прагнення до свободи й миру (хіпі) чи креативного самовираження (анімешники). Незважаючи на відмінності, усі субкультури виконують важливу соціальну функцію – допомагають підліткам подолати кризу ідентичності, знайти власну спільноту та висловити внутрішній світ у зрозумілих формах. Особливо важливо відзначити, що субкультурна ідентичність є динамічною: з віком або під впливом нових цінностей підліток може змінювати групову належність або поступово інтегруватися в загальноприйняту культуру.

2.2. Вплив основних підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності

Період підліткового віку є критичним етапом у становленні особистості, коли відбувається активний пошук власного «Я», визначення життєвих орієнтирів, цінностей, соціальних ролей. Одним із важливих чинників, які впливають на процес формування особистісної ідентичності, є належність підлітка до певної субкультури. Субкультура виступає не лише формою самовираження, але й механізмом соціалізації, який допомагає молодій людині знайти своє місце у світі, заявити про себе, отримати підтримку однодумців.

В сучасному суспільстві підліткові субкультури зазнали значної трансформації – від класичних (панки, готи, емо, хіпі) до нових цифрових спільнот, що формуються у віртуальному середовищі (геймери, блогери, тік-токери тощо). Усі вони по-своєму впливають на становлення особистісної ідентичності, визначаючи особливості світогляду, способи поведінки, стиль спілкування, систему цінностей.

Згідно з теорією Е. Еріксона, підлітковий період є ключовим етапом у формуванні ідентичності, коли молодь шукає власне «Я» та визначає своє місце в суспільстві. Участь в субкультурі може виступати потужним інструментом цього процесу, створюючи умови для розвитку почуття належності до групи («ми»), формування власних цінностей і переконань, опанування соціальних ролей у межах обраного кола та формування стійкої системи самооцінки через взаємодію й оцінку однолітків. Субкультура надає підлітку простір для самовираження, підтримки та експериментів із соціальною поведінкою, що сприяє адаптації та розвитку соціальних навичок. Водночас надмірна ідентифікація з певною групою може створювати конфлікт ідентичностей, коли цінності та поведінка підлітка суперечать загальноприйнятим нормам. Це проявляється у формі протестної поведінки, девіацій, відчуження від дорослого світу або труднощів у соціальній інтеграції, що підкреслює подвійний вплив субкультур на процес становлення особистості. Тобто, участь у субкультурі є водночас ресурсом для розвитку та потенційним викликом для гармонійного формування ідентичності підлітка [13; 30].

Психологи наголошують, що позитивний вплив субкультур на особистісну ідентичність спостерігається тоді, коли вони стають інструментом розвитку, а не самоціллю. Важливу роль відіграє підтримка з боку сім’ї та школи, які допомагають підлітку інтегрувати власну субкультурну приналежність у ширший контекст соціальної ідентичності.

Сучасні підліткові субкультури значною мірою перемістилися у цифровий простір, де соціальні мережі стали платформою для формування

віртуальних спільнот. У таких середовищах молодь реалізує себе через створення контенту, публікацію фотографій, відео, коментарі, лайки та репости, що дозволяє відчувати приналежність до певної групи та підтримувати соціальні зв'язки (табл. 2.3) [6; 12; 52].

Таблиця 2.3 – Вплив основних підліткових цифрових субкультур на формування особистісної ідентичності:

Тип цифрової субкультури	Характеристика / основна діяльність	Вплив на формування особистісної ідентичності	Позитивні аспекти	Ризики / негативні аспекти
Неймери / мемери	Створюють та поширюють меми, гумористичний контент	Розвиває креативність, почуття гумору, здатність до самовираження	Покращення навичок комунікації, розвиток креативного мислення	Можлива залежність від схвалення аудиторії, поверхневий соціальний досвід
Блогери / відеоблогери	Створюють контент на платформах YouTube, Instagram, Twitch	Формує цифрову ідентичність, вчить самопрезентації та плануванню діяльності	Розвиток організаційних навичок, впевненість у собі	Порівняння з «ідеальними образами», підвищена тривожність
Тік-токери / короткоконтентні креатори	Публікують короткі відео, тренди, челенджі	Підвищує соціальну активність, адаптивність до швидких змін	Навички швидкої комунікації, креативності, колаборації	Ризик залежності від лайків, поверхнева самооцінка, підвищена увага до зовнішності
Геймери / стрімери	Онлайн-ігри, стрімінг, участь у віртуальних спільнотах	Формує ідентичність через рольові моделі та спільні інтереси	Розвиток стратегічного мислення, командної взаємодії	Можлива ізоляція від реального світу, емоційне перенавантаження
Фандоми / фан-спільноти	Активна участь у фан-клубах, форумах, соцмережах	Створює відчуття приналежності, підтримку однодумців	Соціальна підтримка, спільні проєкти, творчість	Надмірна ідентифікація із групою, ризик конфлікту з реальним середовищем

Отже, інтернет-субкультури формують у підлітків новий тип ідентичності – цифрову, яка базується на онлайн-репрезентації та самопрезентації. З одного боку, це сприяє розвитку креативності, самовираження, комунікаційних навичок та самопізнання; з іншого – створює ризики психологічного характеру, такі як залежність від оцінки інших, порівняння себе з «ідеальними образами», формування нестійкої самооцінки та тривожності. Таким чином, сучасна підліткова субкультура є гібридною, поєднуючи реальні та віртуальні прояви, що розширює можливості самовираження, але водночас ускладнює процес формування стабільної та гармонійної ідентичності.

Для забезпечення позитивного впливу субкультур на розвиток особистості важливо не забороняти підліткові проявляти себе в певній групі, а допомогти йому усвідомити свої мотиви й цінності. Ефективними є такі підходи (рис. 2.1) [6; 12; 52]:

- Діалог поколінь: дорослі мають демонструвати розуміння та інтерес до субкультурних захоплень підлітків, а не засудження.

- Психологічна підтримка: допомога у формуванні стабільної самооцінки, здатності критично оцінювати вплив групи.

- Освітні програми: інтеграція теми медіаграмотності та самопізнання у виховний процес.

- Розвиток творчості: надання підліткам можливості реалізовувати свої ідеї поза межами субкультурних рамок.

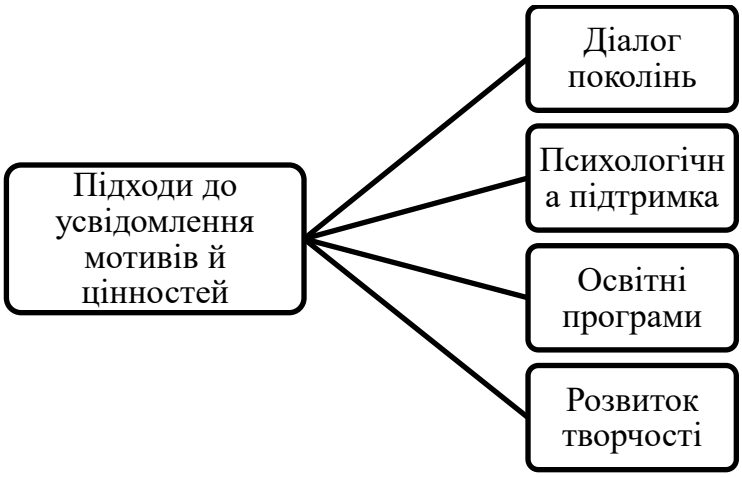

Рисунок 2.1 – Підходи до усвідомлення мотивів й цінностей у підлітковому віці

Такі умови сприяють тому, щоб субкультура стала не середовищем відчуження, а простором розвитку й самопізнання.

Отже, підліткові субкультури є невід'ємним компонентом процесу соціалізації, який відіграє вагому роль у формуванні особистісної ідентичності. Їх вплив є амбівалентним: вони можуть як стимулювати розвиток самосвідомості, творчості, самовираження, так і призводити до соціальної ізоляції чи залежності від зовнішнього схвалення.

В умовах сучасного інформаційного суспільства, коли більшість субкультур існують у цифровому форматі, особливо важливо формувати у підлітків здатність до усвідомленої самопрезентації, критичного мислення, внутрішньої стійкості. Тільки за таких умов субкультурна належність стає етапом особистісного зростання, а не фактором дезорієнтації у світі цінностей.

2.3. Позитивні та негативні аспекти участі в субкультурах для розвитку особистісної ідентичності

Субкультури, які виникають на основі спільних інтересів, цінностей, естетичних уподобань чи способу життя, виконують для молоді важливу соціально-психологічну функцію. Проте вплив участі в субкультурах не є однозначним: він може мати як позитивні, так і негативні наслідки для становлення особистості.

Як було зазначено вище, участь у субкультурі допомагає підлітку знайти спільноту, де його приймають без умов, де він може вільно висловлювати власні думки, випробовувати соціальні ролі та формувати самооцінку. Психологічно це пояснюється потребою підлітка у самоідентифікації (Е. Еріксон), приналежності до групи (А. Маслоу) та пошуку сенсу (В. Франкл). Саме через належність до певного колективу, у якому поділяються спільні ідеї, молодь формує відчуття стабільності власного «Я». У цьому контексті субкультура виконує дві основні функції (рис. 2.2) [11; 12; 38]:

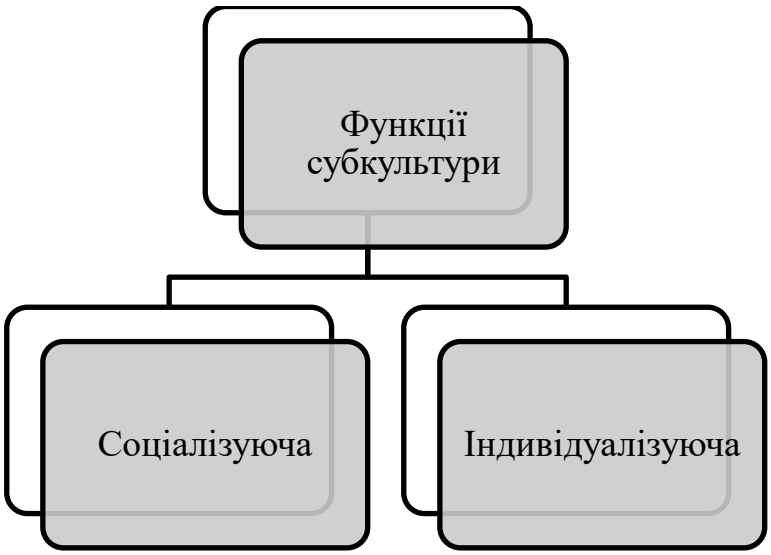

Рисунок 2.2 – Функції субкультури

- соціалізуючу – сприяє засвоєнню норм поведінки, розвитку комунікативних навичок, соціальної компетентності;

- індивідуалізуючу – дає змогу підлітку дистанціюватися від масової культури, заявити про власну унікальність, протестувати проти стереотипів.

Таким чином, участь у субкультурі – природний етап пошуку власної ідентичності, однак її наслідки залежать від особливостей самої групи, її цінностей і рівня зрілості учасника.

Позитивні аспекти участі в субкультурах наведені на рис. 2.3 [11; 12; 38].

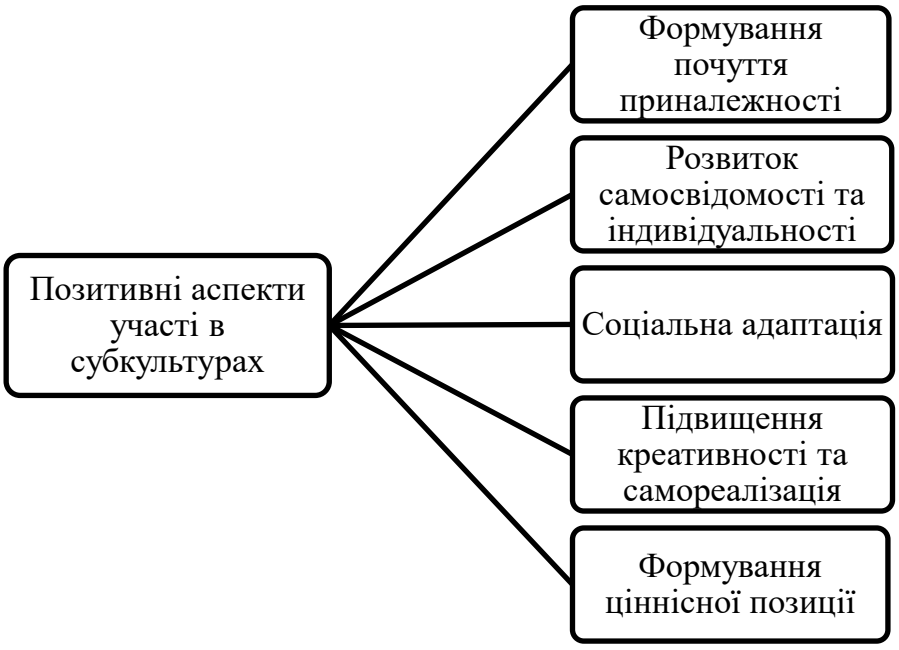

Рисунок 2.3 – Позитивні аспекти участі в субкультурах

1. Субкультурна спільнота задовольняє одну з базових потреб людини – потребу бути прийнятим. Для багатьох підлітків група стає альтернативною сім'єю, у якій вони отримують підтримку, розуміння, спільний емоційний досвід. Це позитивно впливає на формування самооцінки, впевненості у собі, соціальної компетентності.

2. Багато субкультур (хіпі, готи, художні, косплейні, музичні) стимулюють самопізнання і творчість. Участь у них сприяє розвитку критичного мислення, пошуку власних сенсів, формуванню автономії від зовнішнього тиску. Підліток вчиться виражати свої емоції, визначати особисті межі, усвідомлювати власні погляди – тобто набуває якостей зрілої особистості [11; 12; 38].

3. Субкультурна група є своєрідною «тренувальною платформою» для соціальної взаємодії. Учасники вчаться спілкуватися, вирішувати конфлікти, відстоювати позицію, брати відповідальність за спільну діяльність. Це особливо важливо для підлітків із труднощами соціальної адаптації.

4. Більшість субкультур заохочує нестандартність, творчість і експерименти – у музиці, одязі, мистецтві, медіа. Це розвиває креативне мислення, здатність до інновацій, самопрезентації. В сучасному світі така активність нерідко стає основою майбутньої професійної самореалізації (блогінг, дизайн, фотографія, музика тощо).

5. Участь в субкультурі може стимулювати розвиток світогляду – наприклад, пропагування толерантності, екологічної свідомості, пацифізму, прав людини. Це формує громадянську позицію, критичність мислення та відповідальність за власний вибір [11; 12; 38].

Негативні аспекти участі в субкультурах представлені на рис. 2.4 [11; 12; 38].

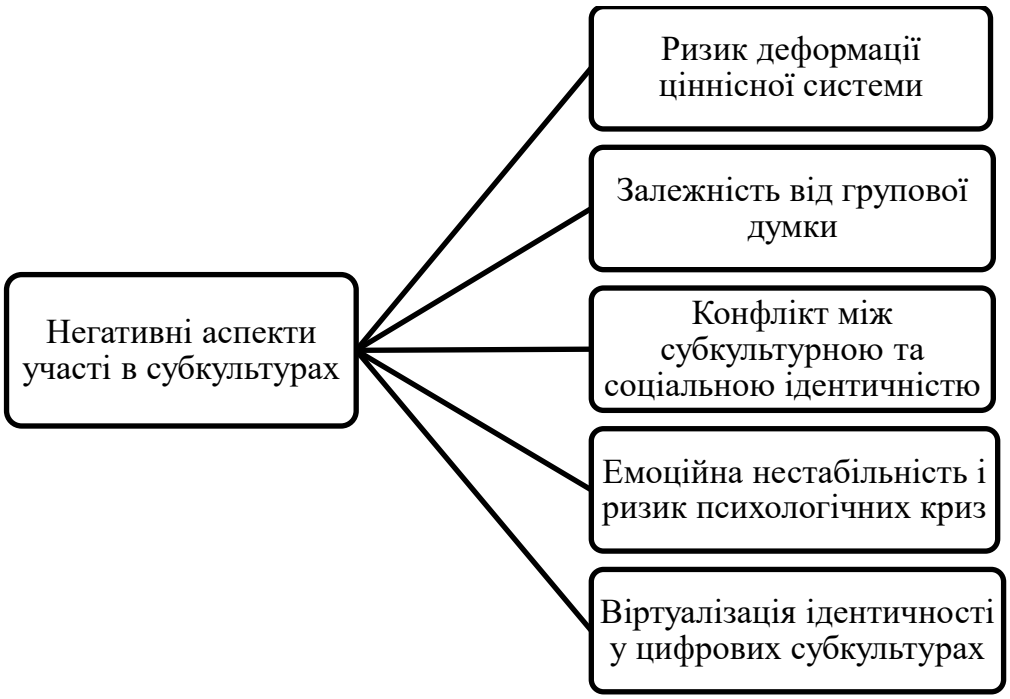

Рисунок 2.4 – Негативні аспекти участі в субкультурах

1. Деякі субкультури мають антисуспільну або девіантну спрямованість – пропагують насильство, наркогенні практики, культ смерті або цинізм. Підліток з несталою психікою може некритично перейняти такі цінності, що призводить до формування спотвореної ідентичності або соціальної дезадаптації [11; 12; 38].

2. Хоча субкультура надає почуття приналежності, вона часто вимагає конформізму**.** Молоді люди підпорядковуються груповим правилам, наслідуючи поведінку «лідерів», навіть якщо це суперечить їхнім внутрішнім переконанням. Такий тиск може заважати розвитку автономності, самостійності у прийнятті рішень.

3. Іноді належність до субкультури викликає конфлікт з домінуючими соціальними нормами або очікуваннями сім'ї. Це може призвести до відчуження, непорозуміння, соціальної ізоляції, що ускладнює інтеграцію в суспільство.

4. Субкультурне середовище може підсилювати емоційну вразливість – особливо у групах, де цінується демонстрація страждання, відчуженості, саморуйнівних тем. Такі тенденції сприяють розвитку тривожності, депресії, зниженню самооцінки.

5. Сучасні онлайн-субкультури, що функціонують у соцмережах (геймери, блогери, фан-ком'юніті), формують феномен «цифрового Я». З одного боку, це простір самовираження, з іншого – джерело порівнянь, залежності від «лайків», страху втрати популярності. Надмірна зосередженість на віртуальному образі може призвести до роздвоєння ідентичності та емоційного виснаження [11; 12; 38].

Психологи вважають, що участь у субкультурах має позитивний вплив, якщо задовольняє такі умови:

- Свідомий вибір – підліток розуміє мотиви своєї участі та не втрачає здатності до саморефлексії.

- Підтримка з боку сім'ї та педагогів – створення середовища довіри, в якому молодь може обговорювати свої інтереси без осуду.

- Критичне мислення – уміння аналізувати інформацію, відрізняти автентичні цінності від деструктивних впливів.

- Розвиток автономності – формування здатності приймати власні рішення, не втрачаючи зв'язку із суспільством [11; 12; 38].

Таким чином, участь в субкультурі може стати ефективним засобом позитивної ідентифікації, якщо дорослі не протиставляють себе молоді, а допомагають інтегрувати отриманий досвід у конструктивний життєвий контекст.

Отже, субкультура не є ні загрозою, ні панацеєю. Вона – простір можливостей, в якому формується сучасна ідентичність молоді. Завдання суспільства полягає у тому, щоб сприяти її конструктивному розвитку, підтримуючи баланс між свободою самовираження і відповідальністю за власний вибір.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПІДЛІТКОВИХ СУБКУЛЬТУР НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1. Етапи, організація та методики дослідження

Вивчення впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності є актуальним напрямом сучасної соціальної та вікової психології. Тому для всебічного аналізу цього явища було проведено емпіричне дослідження.

Вибірка дослідження формувалася за принципом репрезентативності та добровільної участі. До емпіричної частини було залучено 40 підлітків віком 14–16 років (учні Київської дитячої школи мистецтв №1). Усі учасники були розділені на дві групи:

- Експериментальна група – 20 підлітків, які вважають себе представниками певної субкультури.

- Контрольна група – 20 підлітків, які не належать до жодної субкультурної групи.

Дослідження проводилось у три етапи з попереднім інформованим погодженням адміністрації та батьків (рис. 3.1):

І етап – підготовчо-теоретичний: на цьому етапі здійснювався аналіз наукових джерел з проблеми ідентичності та молодіжних субкультур. Також формувалася програма дослідження, визначались критерії оцінки рівня ідентичності та відбирались методики.

ІІ етап – емпіричний: на цьому етапі безпосередньо проводилось тестування учасників. Для кожного респондента забезпечувалась анонімність та добровільність участі. Після короткого інструктажу підлітки виконували запропоновані опитувальники, результати фіксувались індивідуально.

III етап – аналітико-узагальнюючий: здійснювався кількісний та якісний аналіз результатів. Порівнювалися показники, виявлялись зв'язки між рівнем ідентичності, самооцінкою, емоційним станом і ступенем залученості до субкультурної діяльності. Результати інтерпретувалися з позиції психологічних теорій розвитку ідентичності.

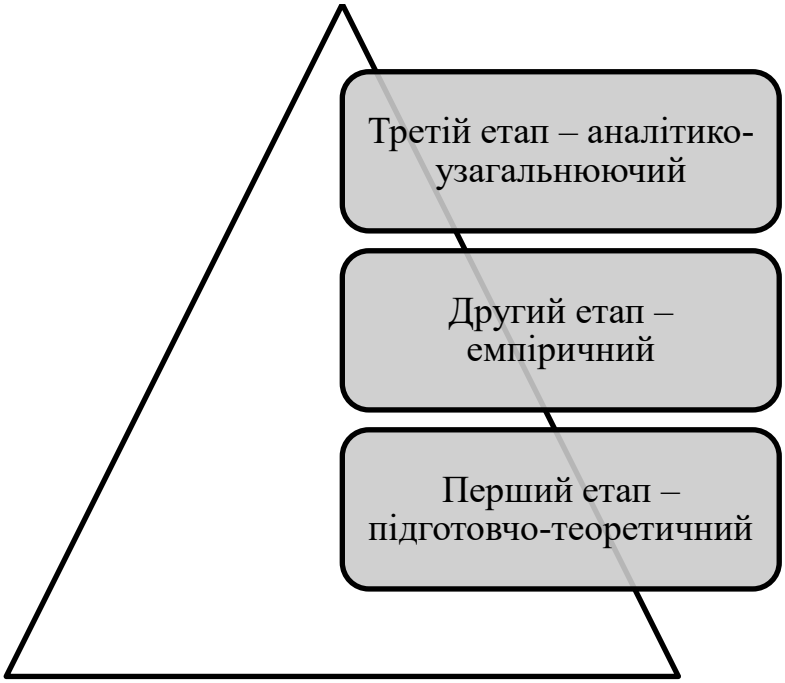

Рисунок 3.1 – Етапи проведення дослідження

Для досягнення мети було використано комплекс методів:

I. Теоретичні методи:

- аналіз і систематизація наукових джерел з проблеми субкультур та ідентичності;

- узагальнення емпіричних результатів інших дослідників;

- побудова концептуальної моделі дослідження.

II. Емпіричні методи:

1. Опитувальник «Статуси ідентичності» (Marcia's Identity Status Interview / Identity Status Questionnaire) Дж. Марсії (адаптований Л. Орбан-Лембрик), який є одним із найбільш відомих інструментів для дослідження процесу формування особистісної ідентичності підлітків (Додаток А). Опитувальник містить 84 твердження і дає змогу визначити, до якого з

чотирьох базових статусів ідентичності належить підліток, враховуючи його усвідомлення життєвих цілей, цінностей та соціальних ролей:

- Досягнута ідентичність – підліток пройшов період активного пошуку і свідомо обрав власні цінності та життєві орієнтири. Така особистість характеризується високою самосвідомістю, стабільною самооцінкою та здатністю приймати відповідальні рішення.

- Передчасна ідентичність (форсована) – особа прийняла цінності та життєві пріоритети, пропоновані авторитетами або суспільством, без їх критичного осмислення. Характерним є низький рівень самоусвідомлення та залежність від думки оточення.

- Мораторій (пошук ідентичності) – підліток активно досліджує різні життєві шляхи, цінності та соціальні ролі, але ще не прийняв остаточного рішення щодо власної ідентичності. Цей статус характеризується високою мотивацією до самопізнання, але одночасною невизначеністю.

- Дифузна (невизначена) ідентичність – особа не здійснює пошуку власних цінностей і життєвих орієнтирів, її самосвідомість та соціальні ролі залишаються слабко визначеними. Такий статус часто супроводжується низькою самооцінкою, пасивністю та труднощами соціальної адаптації.

Опитувальник Марсії дозволяє оцінити ступінь усвідомлення підлітком власного «Я», виявити проблемні сфери у розвитку ідентичності та побудувати індивідуальні рекомендації для підтримки процесу самопізнання. Методика корисна як для наукових досліджень розвитку особистості, так і для практичної роботи з підлітками у навчальних та консультативних установах.

Використання опитувальника сприяє глибшому розумінню психологічного стану підлітків, їх мотивацій, ціннісних орієнтацій та соціальної адаптації. Результати допомагають виявити сильні та слабкі сторони формування ідентичності, а також розробити програми підтримки, що спрямовані на розвиток самосвідомості, автономності та усвідомленого вибору життєвих шляхів.

2. Методика «Q-сортування» (Q-sort) була розроблена психологом Вільямом Стефансоном у 1958 році в Берлінському університеті імені Гумбольдта. Ця методика використовується для вивчення уявлень особистості про себе, зокрема для дослідження самооцінки та самоусвідомлення. Вона активно застосовувалася в дослідженнях Карла Роджерса в контексті клієнт-центрованої терапії.

Основною метою методики є визначення того, як особистість сприймає себе в реальному житті, а також як вона прагне бути. Це дозволяє виявити ступінь відповідності між реальним і ідеальним «Я», а також дослідити внутрішні конфлікти та прагнення особистості.

Досліджуваному пропонується набір карток, на яких написані твердження або назви особистісних якостей. Завданням є розподіл цих карток у три категорії: «Так», «Ні» та «Сумніваюсь», залежно від того, наскільки твердження відповідає уявленню досліджуваного про себе. Цей процес допомагає виявити домінуючі риси особистості та ступінь їх вираженості (Додаток Б).

Методика дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки людини в реальній групі:

- Залежність – Незалежність;
- Товариськість – Нетовариськість;
- Прийняття «боротьби» – Уникнення «боротьби».

Ці шкали допомагають оцінити, наскільки особистість схильна до соціальної взаємодії, самостійності та готовності до конфліктів.

Результати обробляються шляхом підрахунку кількості карток у кожній категорії для кожної шкали. Це дозволяє визначити, які риси є найбільш вираженими у досліджуваного, а також виявити можливі внутрішні конфлікти між реальним і бажаним «Я».

Методика «Q-сортування» широко використовується в психологічних дослідженнях, психотерапевтичній практиці та освітній діяльності. Вона дозволяє глибше зрозуміти внутрішній світ особистості, її самооцінку та

прагнення, що є важливим для розвитку ефективних методів психологічної підтримки та корекції.

3. Авторська анкета «Субкультурна залученість» (Додаток В) включає запитання щодо активності у субкультурній групі, мотивів участі, частоти комунікації, самоідентифікації з групою, впливу на поведінку та самооцінку.

Результати дослідження дозволять описати закономірності впливу субкультурної приналежності на становлення «Я-концепції», розробити рекомендації для психологів і педагогів щодо підтримки позитивного розвитку ідентичності підлітків.

Дослідження відповідало принципам добровільності, анонімності та конфіденційності. Усі учасники були поінформовані про мету, зміст і право відмови у будь-який момент. Дані використовувались виключно для наукових цілей.

Отже, організація дослідження впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності передбачає комплексний підхід, що поєднує теоретичний аналіз, емпіричне вивчення та статистичну обробку результатів. Використання обраних методик забезпечує можливість отримати повну картину взаємозв’язку між субкультурною належністю, самооцінкою та статусом ідентичності. Такий підхід дозволяє не лише описати вплив субкультур, а й визначити психологічні механізми становлення особистісної ідентичності, розробити практичні рекомендації для підтримки молоді у процесі самовизначення.

3.2. Результати дослідження впливу підліткових субкультур на формування ідентичності

Проведене дослідження дозволило виявити психологічні особливості підлітків, які є учасниками субкультурних спільнот, порівняно з їхніми однолітками, що не мають вираженої субкультурної належності.

Результати за опитувальником статусів ідентичності Дж. Марсії наведені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Розподіл підлітків за статусами ідентичності

Статус ідентичності	Експериментальна група	Контрольна група
Досягнута	20% (4 особи)	45% (9 осіб)
Передчасна	15% (3 особи)	20% (4 особи)
Мораторій (пошук)	40% (8 осіб)	25% (5 осіб)
Дифузна (невизначена)	25% (5 осіб)	10% (2 особи)

Розподіл підлітків за статусами ідентичності свідчить про помітні відмінності між представниками субкультур та їхніми ровесниками, які не належать до субкультурних спільнот. В експериментальній групі переважає мораторійна ідентичність (40%), що вказує на активний пошук власного «Я», експерименти з ролями, стилем поведінки та системою цінностей. Високий показник дифузної ідентичності (25%) демонструє, що частина підлітків ще не визначилася зі своїми життєвими орієнтирами, має нестійку самооцінку та відчуває труднощі у самовизначенні. Такі особливості можна пояснити впливом субкультурного середовища, яке надає молоді простір для самовираження, але водночас не завжди сприяє стабільності особистісного розвитку.

У контрольній групі домінує досягнута ідентичність (45%), що свідчить про більш зріле усвідомлення власних цілей, прийняття особистої відповідальності та узгодженість між реальним і бажаним «Я». Порівняно невисокі показники мораторійного (25%) та дифузного (10%) статусів відображають більш стійке самосприйняття та соціальну інтегрованість підлітків, не залучених до субкультур (рис. 3.2).

Для перевірки достовірності відмінностей між показниками експериментальної та контрольної груп було застосовано χ^2-критерій Пірсона. Цей критерій дозволяє оцінити, чи є статистично значущі розбіжності у розподілі якісних ознак (статусів ідентичності та соціально-психологічних характеристик) між двома незалежними вибірками.

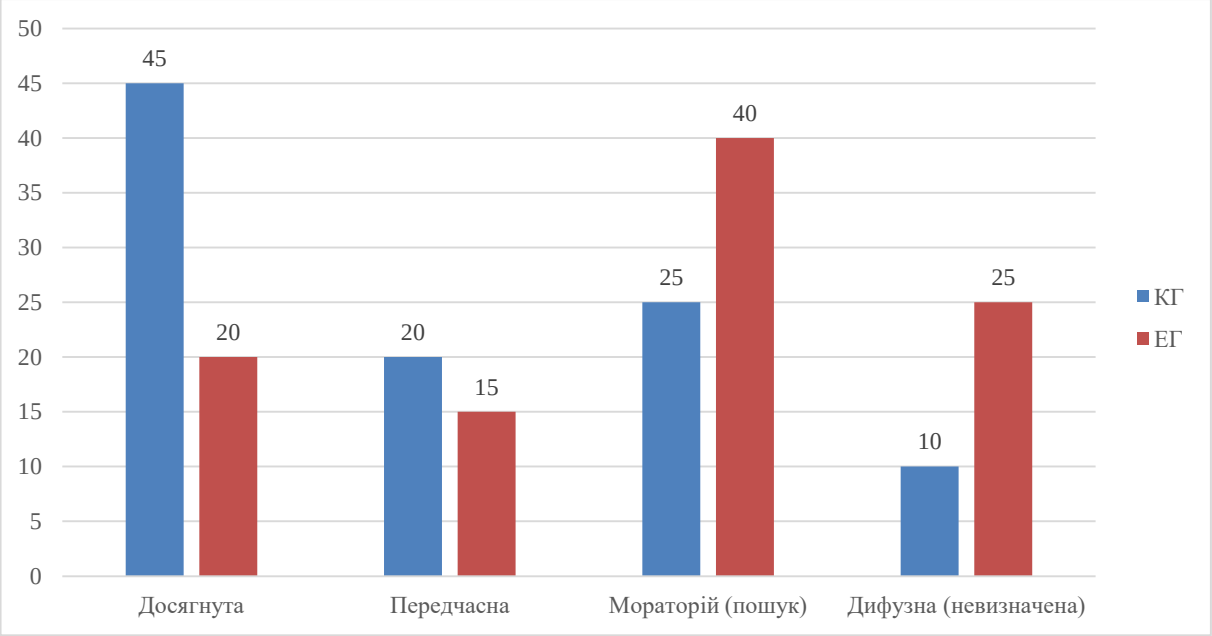

Рисунок 3.2 – Результати дослідження за опитувальником статусів ідентичності Дж. Марсії, %

Розрахунок χ^2 показав, що отримане емпіричне значення $\chi^2 = 6{,}84$ наближається до критичного, що вказує на тенденцію до статистично значущих відмінностей між групами, які можна вважати помірно вираженими. Таким чином, відмінності у структурі статусів ідентичності (зокрема переважання мораторійного та дифузного типів серед представників субкультур) не є випадковими і вказують на специфічний вплив субкультурного середовища на процес формування ідентичності.

Отримані результати узгоджуються з низкою сучасних і класичних досліджень, присвячених вивченню формування ідентичності в підлітковому віці. Зокрема, вони корелюють із концепцією Дж. Марсії, який довів, що період мораторію є характерним для підлітків, котрі перебувають у процесі активного пошуку власної ідентичності через експерименти з ролями, цінностями та груповою належністю. Саме ця фаза часто супроводжується нестабільністю самооцінки та потребою у соціальному прийнятті, що узгоджується з високою часткою мораторійної (40%) і дифузної (25%) ідентичності серед представників субкультур у нашому дослідженні [45].

Також подібні закономірності виявлені у працях Л. Орбан-Лембрик, яка зазначала, що участь у молодіжних субкультурах може виступати компенсаторним механізмом для підлітків з нестійкою самооцінкою та невизначеною ідентичністю [19].

Отже, результати нашого дослідження підтверджують емпіричні висновки науковців, демонструючи, що субкультурна належність виступає чинником активізації пошуку власного «Я», але водночас може затримувати процес досягнення стабільної, зрілої ідентичності.

Результати за методикою «Q-сортування» (В. Стефансона) представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2 – Результати за методикою «Q-сортування» В. Стефансона

Шкала	Експериментальна група	Контрольна група
Переважає залежність	45% (18 осіб)	25% (10 осіб)
Переважає незалежність	30% (12 осіб)	55% (22 особи)
Переважає товариськість	35% (14 осіб)	60% (24 особи)
Переважає нетовариськість	40% (16 осіб)	20% (8 осіб)
Переважає прийняття «боротьби»	25% (10 осіб)	45% (18 осіб)
Переважає уникнення «боротьби»	50% (20 осіб)	25% (10 осіб)

Результати, отримані за методикою «Q-сортування» В. Стефансона, демонструють суттєві відмінності у внутрішній структурі особистості між підлітками, які належать до субкультур, та їхніми ровесниками з контрольної групи. В експериментальній групі спостерігається домінування показників залежності (45%), нетовариськості (40%) та уникнення «боротьби» (50%). Це свідчить про схильність до залежності від думки групи, потребу у прийнятті з боку субкультурного колективу, а також про уникання відкритих конфліктів чи протистояння. Такий розподіл може вказувати на недостатньо сформоване

«Я», підвищену емоційну вразливість і прагнення до самоствердження через належність до субкультурного середовища.

У контрольній групі, навпаки, переважають незалежність (55%), товариськість (60%) та прийняття «боротьби» (45%), що характеризує більш зрілу, автономну та соціально активну позицію підлітків. Їм властиве усвідомлення власних меж, упевненість у собі та відкритість до взаємодії з іншими (рис. 3.3).

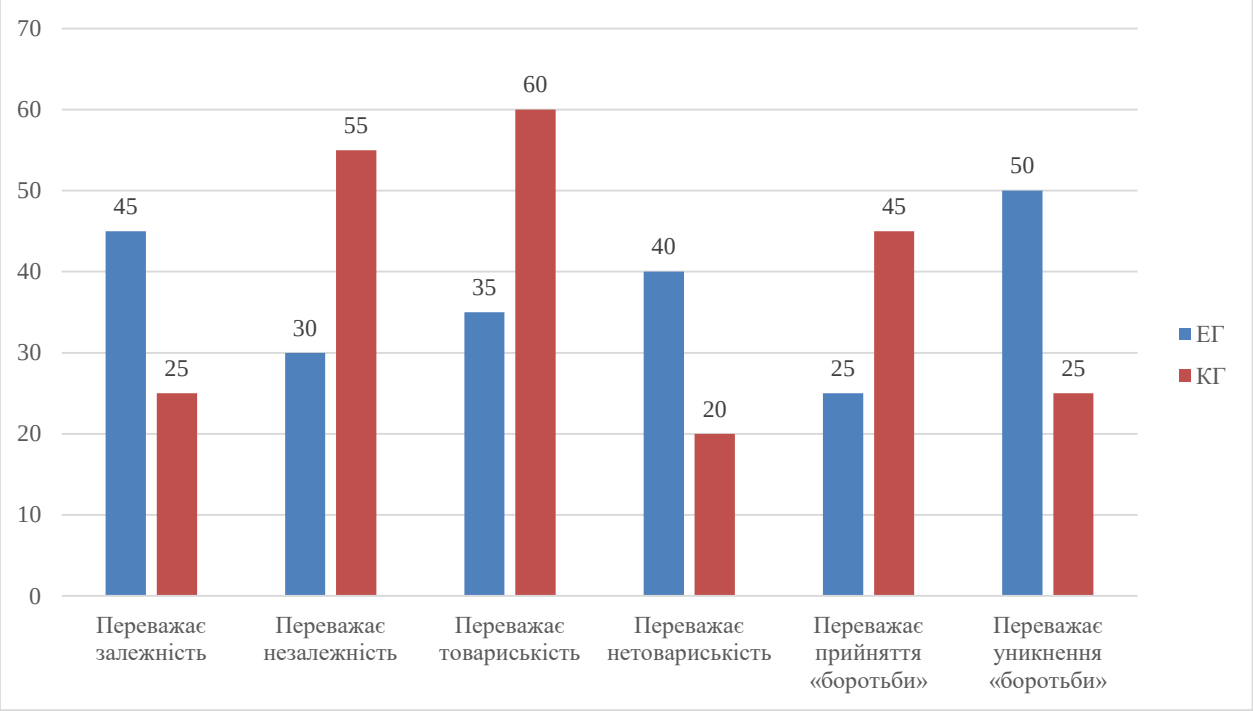

Рисунок 3.3 – Результати дослідження за методикою «Q-сортування» В. Стефансона, %

Загалом результати вказують на те, що представники субкультур перебувають у процесі активного пошуку особистісної ідентичності, що супроводжується внутрішніми суперечностями й підвищеною потребою в соціальному визнанні. У свою чергу, підлітки без субкультурної належності демонструють вищу гармонійність, стабільність самооцінки та більшу психологічну самостійність.

Для порівняння частотних розподілів за кожною шкалою також було використано χ^2-критерій. Найбільш виражені розбіжності виявлено за показниками:

- незалежність / залежність ($\chi^2 = 8,16$; $p < 0,01$);

- товариськість / нетовариськість ($\chi^2 = 7,12$; $p < 0,05$);

- прийняття / уникнення «боротьби» ($\chi^2 = 9,23$; $p < 0,01$).

Отримані значення свідчать про статистично значущі відмінності між експериментальною та контрольною групами. Підлітки, які належать до субкультур, характеризуються більш високим рівнем залежності від групової думки, схильністю до уникнення конфліктів і нижчою товариськістю. Учасники контрольної групи, навпаки, демонструють більш автономну, соціально зрілу позицію, що корелює з наявністю досягнутої ідентичності.

Результати, отримані за методикою «Q-сортування» В. Стефансона, корелюються з низкою досліджень, що вивчали особливості соціальної поведінки, міжособистісних відносин і рівня автономності в дітей та підлітків. По-перше, дані узгоджуються з висновками Д. Кооперсміта [37], який зазначав, що низький рівень самоповаги часто поєднується з підвищеною залежністю від думки оточення та схильністю уникати конфліктних ситуацій. Це підтверджується у нашій експериментальній групі, де більшість дітей демонструють залежність (45%) та схильність до уникнення «боротьби» (50%).

По-друге, результати перегукуються з дослідженнями К. Роджерса [39], який підкреслював, що автономність і незалежність є показниками зрілості особистості та розвиненого «Я-концепту». В контрольній групі, де переважає незалежність (55%) і товариськість (60%), спостерігається більш гармонійний соціальний розвиток, що відповідає теоретичним уявленням Роджерса.

Також спостереження співзвучні висновкам Е. Еріксона [40] про те, що в підлітковому віці відбувається активний пошук ідентичності, у процесі якого можлива поляризація між залежністю й незалежністю, між прийняттям або уникненням соціальної «боротьби».

Отже, отримані результати підтверджують закономірності, описані в класичних теоріях розвитку особистості, і свідчать, що рівень самостійності, товариськості та готовності до соціальної взаємодії значною мірою визначається психологічною зрілістю й досвідом соціалізації дитини.

Результати за авторською анкетою «Субкультурна залученість» узагальнені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3 – Узагальнені результати анкетування

Показники субкультурної залученості	**Позитивні прояви**	**Негативні прояви**
Самовираження, творчість	75% (30 осіб)	–
Підтримка однодумців	60% (24 особи)	–
Конфлікти з дорослими через субкультуру	–	35% (14 осіб)
Відчуття ізоляції від «звичайних» однолітків	–	25% (10 осіб)
Зростання впевненості у собі	40% (16 осіб)	–
Залежність від думки групи	–	45% (18 осіб)

Результати дослідження свідчать, що для більшості підлітків субкультура є джерелом підтримки, самовираження й творчості, проте водночас – фактором залежності від групової думки і причиною соціальних конфліктів**.** Найчастіше участь у субкультурі мотивована потребою у визнанні та належності, а також пошуком власного стилю і цінностей.

Розрахунок коефіцієнта r-Спірмена між рівнем субкультурної залученості (за авторською анкетою) і показниками «залежності» (за Q-сортуванням) виявив позитивний зв’язок $r = +0{,}61$ ($p < 0{,}01$). Це свідчить, що чим вищий рівень залученості підлітка до субкультурного середовища, тим сильніше виражена його залежність від групової думки. Водночас встановлено негативну кореляцію між субкультурною залученістю та незалежністю ($r = –0{,}54$; $p < 0{,}05$), що підтверджує ослаблення автономності особистості у контексті субкультурного впливу.

Отже, використання методів математичної статистики підтвердило, що виявлені розбіжності між експериментальною та контрольною групами є не випадковими і статистично значущими. Участь в субкультурних спільнотах дійсно корелює з підвищеною залежністю від групи, схильністю до

уникнення конфліктів і меншою зрілістю ідентичності, тоді як відсутність субкультурної належності пов’язана з більш стабільним і зрілим самосприйняттям.

Участь у підліткових субкультурах є природним етапом соціалізації, способом самопізнання та побудови власної ідентичності. Тому замість протидії цим процесам варто спрямовувати їх у конструктивне русло. Основним завданням дорослого оточення – педагогів, психологів, батьків – є створення умов, у яких підліток зможе безпечно експериментувати зі своєю самопрезентацією, цінностями, ролями, не руйнуючи при цьому власну особистісну цілісність.

Для ефективного розвитку адекватної особистісної ідентичності підлітків доцільно дотримуватися таких загальних принципів:

- Принцип прийняття – важливо приймати підлітка таким, яким він є, не знецінюючи його захоплення або субкультурну належність.

- Принцип діалогу – налагодження відкритого спілкування без засудження, що дає змогу розуміти мотиви поведінки молодої людини.

- Принцип підтримки автономії – допомога підлітку у формуванні власних переконань і цілей, замість нав’язування готових соціальних ролей.

- Принцип рефлексії – сприяння усвідомленню підлітком того, як його вибір, цінності й дії впливають на особистісний розвиток.

Формування зрілої ідентичності можливе лише в середовищі, де підліток відчуває прийняття, безпеку й можливість для саморозвитку. Тому доцільно реалізовувати комплексні міжінституційні програми, що об’єднують школу, громаду та молодіжні організації [23]:

- Організація молодіжних хабів і креативних просторів, де підлітки можуть самостійно створювати культурні події.

- Підтримка медіаграмотності через тренінги, спрямовані на критичне сприйняття соціальних мереж і субкультурного контенту.

- Залучення психологів і соціальних працівників до просвітницьких кампаній з профілактики деструктивних впливів субкультур.

- Розвиток волонтерських ініціатив, які допомагають підліткам усвідомити власну соціальну значущість.

Впровадження наведених рекомендацій у систему психолого-педагогічної підтримки підлітків сприятиме гармонізації взаємодії між усіма учасниками виховного процесу – самими підлітками, педагогами та батьками. Створення атмосфери довіри, взаємоповаги та емоційної безпеки дозволить налагодити ефективну комунікацію й попередити виникнення конфліктних ситуацій, пов’язаних з пошуком особистісної ідентичності. Реалізація профілактичних і розвивальних заходів дасть змогу знизити ризик формування дифузної або передчасної ідентичності, характерних для підлітків з нестійкою самооцінкою та невизначеними життєвими орієнтирами. Крім того, комплексна підтримка з боку дорослих допоможе підвищити рівень самооцінки, розвинути соціальну впевненість і відчуття власної значущості у міжособистісних стосунках. У підсумку це сприятиме становленню зрілої, автономної особистісної ідентичності, заснованої на усвідомленні власних цінностей, внутрішніх меж і відповідальності за прийняті рішення.

Отже, субкультури можуть бути не лише джерелом протесту, а й важливим соціальним ресурсом. Завдання дорослого світу полягає не в тому, щоб заборонити чи придушити субкультурну активність, а в тому, щоб перетворити її на середовище розвитку, творчості й самопізнання. Лише за умов діалогу, підтримки та рефлексії підліткова субкультура стає чинником становлення повноцінної особистісної ідентичності.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, було виділено основні висновки.

Теоретико-методологічний аналіз показав, що ідентичність є багатовимірним феноменом, який включає усвідомлення унікальності особистості, її соціальну належність та життєві наративи. Різні наукові підходи розкривають різні аспекти формування ідентичності, кожен із яких має власний акцент та методологічний інструментарій. Підлітковий вік визначається як ключовий період становлення цілісного «Я», що перебуває під впливом внутрішніх конфліктів, соціальних груп та культурних норм. Синтез наукових концепцій дозволяє будувати цілісну аналітичну рамку для вивчення процесів розвитку особистості, соціалізації та адаптації у сучасних умовах глобальних трансформацій. Таким чином, теоретичне осмислення ідентичності є необхідною основою для подальших емпіричних досліджень та практичних психологічних інтервенцій.

Формування особистісної ідентичності є багатовимірним і тривалим процесом, що залежить від взаємодії внутрішніх психологічних рис та зовнішніх соціальних умов. Ключову роль у цьому процесі відіграють індивідуально-психологічні характеристики, сім’я, соціальне та культурне оточення, освітні інституції, а також цифрове середовище. Соціальні групи, підтримка з боку родини та позитивне навчальне середовище сприяють розвитку стабільної та інтегрованої ідентичності, тоді як негативні впливи можуть призводити до фрагментарності «Я». Водночас культурні та цифрові фактори створюють нові можливості для самовираження, але водночас несуть потенційні ризики для формування автентичної особистості. Усвідомлення цих чинників дозволяє ефективніше підтримувати розвиток ідентичності на різних етапах життя та сприяти гармонійному самовизначенню.

Підлітковий вік є критичним періодом для формування особистісної ідентичності, оскільки поєднує інтенсивні біологічні, когнітивні та соціально-емоційні зміни. У цей час відбувається активний пошук власного «Я», експерименти із соціальними ролями та розвиток автономності суджень. Криза ідентичності, властива підлітковому віку, може супроводжуватися невпевненістю та конфліктами, але водночас стимулює саморефлексію та становлення стабільних цінностей. Формування стійкої ідентичності ефективніше за умов підтримки дорослих, наявності позитивних моделей, свободи вибору та сприятливого соціально-освітнього середовища. Успішне подолання цього етапу закладає основу для психологічної зрілості, соціальної адаптації та розвитку цілісної особистості в дорослому житті.

У процесі соціалізації підліток засвоює соціальні норми, цінності та ролі, що забезпечують його інтеграцію в суспільство та розвиток особистісної ідентичності. У цей період субкультурні спільноти стають важливим середовищем соціального навчання, самовираження та пошуку власного «Я». Вони виконують функцію простору для експериментування з соціальними ролями, формування групової належності та розвитку самосвідомості. Водночас вплив субкультур є амбівалентним: вони можуть сприяти становленню зрілої ідентичності або ж провокувати девіантні прояви у разі деструктивної спрямованості. Отже, ефективна соціалізація підлітка передбачає підтримку з боку дорослих і створення умов для безпечного розвитку, у яких субкультура виступає ресурсом особистісного зростання, а не джерелом соціальної ізоляції.

Підліткові субкультури відображають різноманітні способи самовираження та пошуку ідентичності у перехідному віці. Вони класифікуються за ціннісними орієнтаціями, ставленням до соціальних норм та характером ідентичності, що дозволяє зрозуміти мотивації, пріоритети та рівень інтеграції молоді в суспільство. Деякі групи прагнуть задоволення та свободи, інші – протестують проти соціальних правил або розвивають творчий потенціал, а ще інші шукають відчуття належності та безпеки.

Кожна субкультура має власну символіку, стиль і соціальні функції, допомагаючи підліткам адаптуватися, знайти спільноту та сформувати власне «Я». Загалом, участь у субкультурі є природним етапом соціалізації, що сприяє розвитку особистості та формуванню соціальних навичок.

Підлітковий вік є ключовим етапом у формуванні особистісної ідентичності, коли молодь активно шукає власне «Я» та визначає соціальні ролі і цінності. Належність до підліткових субкультур, як класичних, так і цифрових, виступає важливим механізмом соціалізації та самовираження, сприяючи розвитку креативності, соціальних навичок і почуття приналежності до групи. Водночас надмірна ідентифікація з певною субкультурою може викликати конфлікти ідентичностей, девіації або психологічну залежність від оцінки однолітків. Інтернет-субкультури формують цифрову ідентичність, розширюючи можливості самопрезентації, але водночас підсилюючи ризики нестійкої самооцінки та тривожності. Для позитивного впливу субкультур важливо підтримувати баланс між самовираженням підлітка та інтеграцією його субкультурної приналежності у ширший соціальний контекст через діалог, психологічну підтримку та розвиток критичного мислення.

Участь у підліткових субкультурах має амбівалентний вплив на формування особистісної ідентичності, одночасно сприяючи розвитку самопізнання, творчості та соціальних навичок і створюючи ризики соціальної ізоляції, конформізму чи емоційного перенавантаження. Субкультура виконує як соціалізуючу функцію, допомагаючи засвоювати норми та комунікативні навички, так і індивідуалізуючу, даючи можливість проявити унікальність та протест проти стереотипів. Позитивний ефект спостерігається, коли участь є свідомим вибором, супроводжується підтримкою дорослих і стимулює критичне мислення та автономність підлітка. Негативні наслідки виникають за умов надмірного тиску групи, девіантних цінностей або надмірної залежності від віртуального середовища. Таким чином, субкультура може стати ефективним ресурсом розвитку

особистості за умови балансу між свободою самовираження та відповідальністю за власний вибір.

Для проведення дослідження впливу підліткових субкультур на формування особистісної ідентичності було використано комплексний підхід, який поєднує теоретичний аналіз, емпіричні методики та статистичну обробку результатів. Використання опитувальника Марсії, методики «Q-сортування» та авторської анкети «Субкультурна залученість» дозволяє оцінити рівень усвідомлення підлітком власного «Я», його самооцінку, соціальну активність та внутрішні прагнення.

Результати дослідження свідчать, що підлітки, які належать до субкультурних спільнот, перебувають в активному пошуку власної ідентичності, що проявляється у високій частці мораторійної та дифузної ідентичності, залежності від думки групи та униканні конфліктів. Водночас їхні однолітки без субкультурної належності демонструють більш зрілу, автономну та соціально інтегровану особистість з досягнутою ідентичністю. Позитивний вплив субкультур проявляється у самовираженні, творчості та підтримці однодумців, тоді як негативні прояви включають соціальну ізоляцію, конфлікти та підвищену залежність від групи.

Отже, результати емпіричного дослідження підтвердили наявність суттєвих відмінностей у структурі особистісної ідентичності між підлітками, які належать до субкультурних спільнот, та їхніми однолітками, що не мають субкультурної належності. Виявлено, що субкультурна активність сприяє самовираженню й пошуку власного «Я», але водночас може ускладнювати досягнення зрілої, стабільної ідентичності. Отримані дані узгоджуються з теоретичними положеннями, покладеними в основу дослідження, і підтверджують гіпотези, сформульовані на початку роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васюк І.В. Молодіжні субкультури як феномен сучасного суспільства. *Вісник Черкаського університету*. 2019. Вип. 2. С. 92-99. DOI : 10.31651/2076-5894-2019-2-92-99.

2. Глоба С.М., Макаренко А. В. Деякі історичні передумови виникнення молодіжної субкультури в Україні. *Соціальна робота в сучасному суспільстві: тенденції, виклики, перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ: Університет «Україна», 2017. С. 22-24. URL : https://bitly.ws/3f9sP.

3. Горецька О. В., Краєва О. А. Порівняльний аналіз психологічних особливостей ідентичності підлітків 13–14 років на етапі перебігу кризи. *Збірник наукових праць. Психологічні науки.* 2014. Вип. 21 (103). С. 57–62.

4. Гурова І. В. Теорія субкультури у науковому напрямі cultural studies та її розвиток у культурологічному дискурсі. *Питання культурології*. 2022. №39. С. 21–31. URL : https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256897.

5. Заїка Н. Бути собою – головний принцип черкаських неформалів. *Прес Центр*. 2008. № 7 (134). URL : http://pres-centr.ck.ua/print/news845.html.

6. Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. Т*еоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип. 20(1). С. 201-210. URL : https://surl.lt/uzjkat.

7. Карп’як В. Молодіжні субкультури. URL : http://www.cym.org/ua/content/ subcult1.asp.

8. Клибанівська Т. М. Професійна ідентичність: теоретичний аспект. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 2. С. 52–56.

9. Краєва О. А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи підліткового віку. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. № 1 (56). С. 46–50.

10. Кубриченко Т. В. Ідентичність особистості у гендерному виміри. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. Вип. 2 (2). С. 323–330.

11. Лагода О. М. Молодіжні субкультури та їх вплив на стилеутворення в дизайні одягу кінця XX століття. *Вісник ХДАДМ*. 2008. № 3. С. 65–71.

12. Ладонько Л., Цілина Д. Молодіжні субкультури як важливий фактор соціалізації сучасної молоді. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2024. № 75 С. 43-48. DOI : https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-2-6.

13. Левчук Я. М. Традиційна українська дитяча субкультура у висвітленні когнітивної культурології : монографія. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2012. 240 с.

14. Махиня В. Ф. Теоретичні основи еволюції молодіжних субкультур в Україні. URL : https://naurok.com. ua/teoretichni-osnovi-evolyuci-molodizhnih-subkultur-v-ukra-ni-255081.html.

15. Мачинський О. В. До проблеми ідентифікації особистості. *Практична психологія та соціальна робота.* 2000. №7. С.28-30.

16. Мєднікова Г. С. Стиль життя як спосіб самовираження і самобудування особистості. *Гуманітарний корпус*. 2021. №15. С. 101–102. URL : http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34677.

17. Мирошниченко А. В. Психологічні особливості ідентичності підлітків: гендерний аспект. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. пр.: у 2-х ч. / голов. ред. В. В. Олійник. Київ : АТОПОЛ, 2013. Ч. 2. С. 201–208.

18. Москаленко В. Д. Діалектика ідентифікації та ідентичності в процесі самоідентифікації особистості. *Соціальна психологія.* 2011. № 2. С. 3–17.

19. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: підручник / у 2 кн. Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування. Чернівці : Книги – XXI, 2010. 464 с.

20. Потапчук Т.В. Становлення ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Вища школа.* 2012. № 7. С. 40–46.

21. Радзієвський В. О. Вікові субкультури: до питання систематизації. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2014. № 1. С. 56-62. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2014_1_12.

22. Терлецька Л.Г. Вікова психологія і психодіагностика : підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 608с.

23. Цимбалюк І.М. Психологічне консультування та корекція : навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2007. 544с.

24. Шамлян К. Професійна ідентичність особистості. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 137–142.

25. Шапошникова І. В. Молодіжна субкультура в сучасному соціокультурному просторі. URL : https://www.libr. dp.ua/text/grani_2012_4_27.pdf.

26. Шевченко О. В. Молодіжна субкультура та «іміджеві маніфестації». *Питання культурології.* 2014. Вип. 30. С. 158-168. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pkl_2014_30_22.

27. Яблонська Т. М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України.* 2010. Вип. 38. С. 378– 387.

28. Яблонська Т. М. Психолого-педагогічні умови активізації самовдосконалення особистості. *Актуальні проблеми психології.* 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 712-721. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsuh_2015_10_27_70.

29. Яновська Т. А. Особливості становлення ідентичності у підлітковому віці. *Молодий вчений.* 2016. № 11 (38). С. 401–404.

30. Ященко Л. Д. Особливості самооцінки у підлітковому віці. *Психолог.* 2006. №5. С. 10- 14.

31. Arnett J. J. G. Stanley Hall’s adolescence: Brilliance and Nonsense. *History of Psychology*. 2006. №9(3). P. 186-197. DOI :10.1037/1093-4510.9.3.186.

32. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. Garden City, N.J. : Doubleday, 1996. 409 p.

33. Brake M. Comparative Youth Culture: The Sociology of Youth Cultures and Youth Subcultures in America, Britain and Canada. London & Boston: Routledge & K. Paul, 1995. DOI : https://doi.org/10.4324/9780203408940.

34. Castells M. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010.

35. Cloward R.A., Ohlin L.E. Delinquency and Opportunity. In: Criminological Theory: Past to Present, edited by Cullen F.T. and Agnew R. CA: Roxbury Publishing Company, 2003. P. 278–283.

36. Cohen A. K. Delinquent Boys: The Culture of the Gang. URL : https://search.worldcat.org/formats-editions/301744002.

37. Coopersmith S. Revised Coopersmith self-esteeminventory manual. Redwood City: Mind Garden, 2002.

38. Edwards Y., Oakley R., Carey S. Street life cthnieity and social policy. The crowd in contemporary Britain / ed. By G. Gaskell, R. Benewick. L. : Sage, 1987. P. 123–154.

39. Elliott R., Farber B. A. Carl Rogers: Idealistic pragmatist and psychotherapy research pioneer. In L. G. Castonguay, J. C. Muran, L. Angus, J. A. Hayes, N. Ladany, & T. Anderson. *Bringing psychotherapy research to life: Understanding change through the work of leading clinical researchers*. 2010. P. 17–27. URL : https://doi.org/10.1037/12137-002.

40. Erikson E. H. The life cycle completed (Extended version). New York: W. W. Norton & Company, 1998.

41. Hebdidge D. The Subculture of British Punk. In T. Cateforis. The Rock History Reader (3rd ed.), 2018.

42. Jerabek H. Merton and Lazarsfeld: Collaboration on Communication Research—Two Papers, Two Research Instruments, and Two Kindred Concepts. *Czech Sociological Review*. 2011. Vol. 47, № 6. P. 1191–1214. DOI :10.13060/00380288.2011.47.6.04.

43. Kroger J., Marcia J. E. The identity statuses: Origins, meanings, and interpretations. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles. *Handbook of identity theory and research*. *Springer Science*, 2011. P. 31–53. DOI : https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_2.

44. Kudriashov R., Arshynnikova A., Ivashova L. Youth subculture in the modern socio-cultural space: theoretical approaches and generalizations. *Conference: 2nd International Conference on Relationship between public administration and business entities management-2022*. DOI :10.36690/RPABM-2022-209.

45. Marcia J. E. Theory and measure: the identity status interview. In: Watzlawik M., Born A., editors. *Capturing Identity: Quantitative and Qualitative Methods*. Lanham: University Press of America, 2007. P. 1–14.

46. Mead G. H. Mind, Self, and Society. URL : http://tankona.free.fr/mead1934.pdf.

47. Merton R. K. Social Structure and Anomie. URL : https://doi.org/10.2307/2084686.

48. Parsons T. Youth in the Context of American Society. *Dalls.* 1982. Vol. 91. P. 97–123.

49. Ricoeur P. Oneself as Another. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1992.

50. Tajfel H., Turner J. C. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In J. T. Jost & J. Sidanius. *Political psychology*. Key readings. Psychology Press, 2004. P. 276–293. DOI : https://doi.org/10.4324/9780203505984-16.

51. Taylor C. Sources of the Self: The Making of the Modern Identity. URL : https://philpapers.org/archive/BRETMO-12.

52. Willis P. E. Profane Culture. Princeton University Press, 2014.

53. Wójcik J. W. Od hipisów do sataninstów. Kraków: Eureka, 1992. 201 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Статуси ідентичності» Дж. Марсії

Інструкція: Вам запропоновано низку запитань і тверджень. Прочитайте їх уважно. Якщо твердження вам підходить («так, вірно») – поставте 2 бали, якщо твердження підходить частково («скоріше вірно») – поставте 1 бал, а якщо твердження зовсім не стосується вас («ні, невірно») – поставте 0 балів.

Питання та твердження:

1. Чи були у тебе періоди, коли ти активно шукав і «приміряв» на себе різні професії? (ДІ)
2. Чи обговорював ти коли-небудь питання, чи зобов’язана людина підкорятися державі? (ДІ)
3. Чи траплялося тобі раніше активно читати й розмірковувати, чи існує Бог чи ні? (ДІ)
4. Чи замислювався ти у минулому над сенсом життя людини та своїм власним? (ДІ)
5. Чи суворий ти у виборі друзів? (ДІ)
6. Чи розмірковував ти над тим, як облаштуєш своє сімейне життя? (ДІ)
7. Ти самостійно обрав і впевнено зупинився на певній професії. (ДІ)
8. Ти переконаний, що кожна людина має право самостійно вирішувати, як будувати свої відносини з державою. (ДІ)
9. Ти дійшов висновку, що кожен сам вирішує питання віри, і не можна засуджувати людей за їхню віру або невіру. (ДІ)
10. Ти повністю визначився із сенсом життя: знаєш, до чого прагнути і що робитимеш. (ДІ)

11. Ти сам знайшов справжніх друзів, які поділяють твої погляди та підтримують тебе. (ДІ)

12. Ти твердо вирішив, якою буде твоя сім’я, скільки дітей, хто головний у родині. (ДІ)

13. Людина має право на «спроби та помилки». (ДІ)

14. Ти оптимістично дивишся у майбутнє. (ДІ)

15. Ти досягаєш успіхів. (ДІ)

16. Твої дії послідовні та передбачувані. (ДІ)

17. Ти вагаєшся у виборі професії. (МР)

18. Вважаєш дискусійним питання, чи має людина підкорятися державі. (МР)

19. Ти серйозно замислюєшся, чи існує Бог. (МР)

20. Ти постійно розмірковуєш над сенсом життя людини і своїм власним. (МР)

21. Відверто кажучи, ти намагаєшся зрозуміти, хто з твоїх знайомих — справжні друзі. (МР)

22. З тривогою замислюєшся, якою буде твоя сім’я. (МР)

23. Ти переживаєш болісні сумніви щодо сенсу життя. (МР)

24. Ти не вважаєш себе пристосуванцем (конформістом), маєш опозиційні погляди. (МР)

25. Ти занепокоєний філософськими пошуками. (МР)

26. Ти цікавишся інформацією про те, як краще влаштувати життя. (МР)

27. Поки що твоя самооцінка є низькою. (МР)

28. Ти не любиш вагатися й обрав професію за порадою батьків, друзів або під впливом ЗМІ. (ПЗ)

29. Само собою зрозуміло, що кожен громадянин повинен служити своїй державі, якою б вона не була. (ПЗ)

30. Ти абсолютно впевнений, що людина повинна у щось вірити. (ПЗ)

31. Ти засуджуєш тих, хто надто глибоко аналізує себе у пошуках сенсу. (ПЗ)

32. У друзях сумніватися не можна — залишишся сам. (ПЗ)

33. Завжди вважав дурницею фантазувати про сім'ю: прийде час — усе саме владнається. (ПЗ)

34. Вважаєш, що батьки й друзі правильно порадили тобі професію. (ПЗ)

35. Повністю довіряєш керівництву держави, засуджуєш опозицію й не цікавишся політикою. (ПЗ)

36. Як заведено у твоїй родині, ти віриш у Бога. (ПЗ)

37. Ти визначився з життєвими планами, орієнтуючись на приклад значущих для тебе людей. (ПЗ)

38. Ти пишаєшся тим, що справжні друзі самі знаходять тебе. (ПЗ)

39. Маєш приклади для наслідування у побудові сім'ї. (ПЗ)

40. Не розумієш тих, хто переживає через сенс життя. (ПЗ)

41. Якщо ти маєш рацію, умієш домогтися свого. (ПЗ)

42. Іноді занадто швидко приймаєш рішення. (ПЗ)

43. Маєш нормальну, позитивну самооцінку. (ПЗ)

44. Тебе мало що турбує. (ПЗ)

45. Любиш радити іншим, як слід поводитися. (ПЗ)

46. Не любиш різких змін і новизни. (ПЗ)

47–70. (ДИФ) — твердження дифузної ідентичності (невизначеності), наприклад:

— Ти не замислювався над вибором професії — усе сталося само собою.

— Тебе не цікавить політика, але й не довіряєш владі.

— Тобі байдуже, вірити чи ні.

— Часом відчуваєш апатію, безсилля або роздратування до людей.

— Інколи прагнеш гострих відчуттів (алкоголь, ризик, адреналін).

Наступні твердження оцінюються у відсотках (%):

71. Вкажи, скільки відсотків твоїх переконань і знань дано тобі державою, школою, ЗМІ. (ЗІ)

72. Скільки відсотків рішень ти прийняв самостійно? (КІ).

Розрахунок: ККІ = 200 × (КІ – ЗІ) / (КІ + ЗІ)

73. У скількох відсотках ситуацій ти дієш вільно, за власним бажанням? (Я-тип)

74. У скількох відсотках ситуацій дотримуєшся правил і традицій? (МІ-тип).

КЯ = 200 × (Я – МІ) / (Я + МІ)

75. У скількох випадках ти прагнеш бути схожим на значущих для тебе людей? (СІ — соціальна ідентичність)

76. У скількох випадках прагнеш залишатися самим собою? (ОІ — особистісна ідентичність).

КОІ = 200 × (ОІ – СІ) / (ОІ + СІ)

77. У скількох ситуаціях ти активно прагнеш до людей, пропонуєш спільні дії? (КЕ — конструктивна енергія)

78. У скількох випадках хочеш побути наодинці, бо люди тебе дратують? (ДЕ — деструктивна енергія).

ККЕ = 200 × (КЕ – ДЕ) / (КЕ + ДЕ)

79. У скількох днях ти дієш з почуттям обов’язку і відповідальності? (ДС — диференційована самосвідомість)

80. У скількох днях дієш стереотипно, не замислюючись про відповідальність? (ОС — ослаблена самосвідомість).

КДС = 200 × (ДС – ОС) / (ДС + ОС)

81. У скількох випадках ти щирий, відкритий і не боїшся наслідків? (АУ — автентичність)

82. У скількох випадках поводишся не так, як хотів би? (НА — неавтентичність).

КАС = 200 × (АУ – НА) / (АУ + НА)

83. У скількох випадках ти побоюєшся, що втрачаєш своє «Я» і стаєш подібним до інших? (ЗВ — загроза втрати ідентичності)

84. На скільки відсотків тобі байдуже, чи будеш ти унікальним? (ВУ — відсутність тривоги за втрату ідентичності).

ЗВІ = 200 × (ЗВ – ВУ) / (ЗВ + ВУ)

Додаток Б

Методика «Q-сортування» (В. Стефансон)

Досліджуваному пред'являється картка тверджень і пропонується відповісти «так», якщо воно відповідає його уявленню про себе як члені даної конкретної групи, або «ні», якщо воно суперечить його поданням, і лише у виняткових випадках дозволяється відповісти: «сумніваюся», тобто розкласти на три групи відповідей.

Відповіді досліджуваного розносяться по відповідних ключах і підраховується тенденції по кожній зі сполучених пар. Через те, що заперечення однієї якості є визнанням полярності іншої якості, кількість відповідей «так» складається з кількістю відповідей «ні» протилежних тенденцій.

Передбачається, що відповідь «так» має позитивний знак, а відповідь «ні» – негативний. Три-чотири відповіді «сумніваюся» по окремих тенденціям розцінюються нами як ознака нерішучості, ухильності, астенічності, проте в інших випадках це може свідчити про свідому вибірковості в поведінці, про тактичну гнучкість, стенічність.

Кількість позитивних відповідей за шкалою «залежність» додається до кількості негативних відповідей за шкалою «незалежність». Якщо одержана сума наближається до 20, то можна говорити про перевагу тієї чи іншої стійкої тенденції, яка належить індивіду і виявляється не тільки в певній групі, а й за її межами. У разі, коли кількість відповідей «так» однієї тенденції дорівнює кількості позитивних відповідей за протилежною тенденцією (наприклад, «залежність – незалежність»), то такий стан може свідчити про наявність внутрішнього конфлікту особистості, яка перебуває під владою однаково виражених протилежних тенденцій.

Текст методики

1. Я критичний до товаришів.

2. У мене виникає тривога, коли в групі починається конфлікт.

3. Я схильний додержуватися порад лідера.
4. Я не схильний створювати занадто близькі відносини з товаришами.
5. Мені подобається дружність у групі.
6. Я схильний суперечити лідерові.
7. Відчуваю симпатію до одного-двох певних товаришів.
8. Уникаю зустрічей і зборів у групі.
9. Мені подобається похвала лідера.
10. Я незалежний у судженнях і манері поведінки.
11. Я готовий встати на будь-чию сторону в спорі.
12. Я схильний керувати товаришами.
13. Радію спілкуванню з одним-двома друзями.
14. З появою ворожості з боку членів групи я зовні спокійний.
15. Я схильний підтримувати настрій усієї групи.
16. Не надаю значення особистим якостям членів групи.
17. Я схильний відволікати групу від її цілей.
18. Відчуваю задоволення, протиставляючи себе лідерові.
19. Прагнув би зблизитися з деякими членами групи.
20. Волію залишатися нейтральним у спорі.
21. Мені подобається, коли лідер активний і добре керує.
22. Волію холоднокровно обговорювати розбіжності.
23. Я недостатньо стриманий у вираженні почуттів.
24. Прагну згуртувати навколо себе однодумців.
25. Незадоволений занадто формальним (діловим) відношенням.
26. Коли мене обвинувачують, я гублюся й мовчу.
27. Волію погоджуватися з основними напрямками в групі.
28. Я прив'язаний до групи в цілому більше, ніж до певних товаришів.
29. Я схильний затягувати й загострювати спір.
30. Прагну бути в центрі уваги.
31. Я прагнув би бути членом більш вузької групи.
32. Я схильний до компромісів.

33. Відчуваю внутрішнє занепокоєння, коли лідер чинить всупереч моїм очікуванням.

34. Болісно ставлюся до зауважень друзів.

35. Можу бути підступним і вкрадливим.

36. Я схильний прийняти на себе керівництво в групі.

37. Я відвертий у групі.

38. У мене виникає нервове занепокоєння під час групової розбіжності.

39. Віддаю перевагу, щоб лідер брав на себе відповідальність при плануванні робіт.

40. Я не схильний відповідати на прояви дружелюбності.

41. Я схильний гніватися на товаришів.

42. Я намагаюся вести інших проти лідера.

43. Легко знаходжу знайомства за межами групи.

44. Намагаюся уникати бути утягненим у спір.

45. Легко погоджуюся із пропозиціями інших членів групи.

46. Чиню опір утворенню угруповань у групі.

47. Коли роздратований, я глузливий і іронічний.

48. У мене виникає ворожість до тих, хто намагається виділитися.

49. Віддаю перевагу меншій, але більш інтимній групі.

50. Намагаюся не показувати свої дійсні почуття.

51. Стаю на сторону лідера в групових розбіжностях.

52. Я ініціативний у встановленні контактів у спілкуванні.

53. Уникаю критикувати товаришів.

54. Волію звертатися до лідера частіше, чим до інших.

55. Мені не подобається, що відносини в групі занадто фамільярні.

56. Люблю затівати спори.

57. Прагну утримати своє високе положення в групі.

58. Я схильний втручатися в контакти знайомих і порушувати їх.

59. Я схильний до перепалок, задиристий.

60. Я схильний виражати невдоволення лідером

Ключ до тесту

— Залежність: 3, 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 54;
— Незалежність: 6, 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 57, 60;
— Товариськість: 5, 7, 13, 19, 25, 31, 37, 43, 49, 52;
— Нетовариськість: 4, 10, 16, 22, 28, 34, 40, 46, 55, 58;
— Прийняття "боротьби": 1, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 56, 59;
— Уникнення "боротьби": 2, 8, 14, 20, 26, 32, 38, 44, 50, 53.

Додаток В

Анкета «Субкультурна залученість»

Мета: визначити рівень участі підлітків у субкультурній діяльності, мотиви залучення, самоідентифікацію з групою та вплив субкультурної належності на поведінку, самооцінку й міжособистісні стосунки.

Інструкція: Будь ласка, дайте щирі відповіді на запитання. Усі результати використовуються лише в узагальненому вигляді. Вкажіть, наскільки кожне твердження або питання відповідає вашому досвіду. Якщо є варіанти відповідей – оберіть той, який найбільше вам підходить.

І. Загальні відомості

1. Вкажіть ваш вік: ____

2. Ваша стать: ☐ Ч / ☐ Ж

3. Чи належите ви до певної молодіжної субкультури?

- Так

- Ні

Якщо так, вкажіть, до якої саме: _____

ІІ. Рівень залученості

4. Як часто ви спілкуєтесь з представниками вашої субкультури?

- Щодня

- Кілька разів на тиждень

- Рідше ніж раз на тиждень

5. Як часто ви берете участь у спільних заходах (зустрічах, фестивалях, онлайн-активностях)?

- Постійно

- Іноді

- Дуже рідко

6. Наскільки ви відчуваєте себе частиною цієї групи?

- Повністю ототожнюю себе з нею

- Частково

- Скоріше ні, ніж так

7. Як ви вважаєте, наскільки субкультура вплинула на ваш спосіб життя (стиль одягу, музику, інтереси, погляди)?

- Дуже сильно

- Помірно

- Майже не вплинула

III. Мотиви участі

8. Що вас привабило в цій субкультурі? (можна вибрати кілька варіантів):

- Можливість самовираження

- Творчість, музика, стиль

- Спілкування з однодумцями

- Бажання вирізнятися з-поміж інших

- Протест проти правил дорослих

- Інше (вкажіть): _____

9. Чи відчуваєте ви підтримку та розуміння з боку членів вашої субкультури?

- Так

- Частково

- Ні

10. Чи відчуваєте ви конфлікти або непорозуміння з боку батьків чи вчителів через вашу субкультурну належність?

- Так, часто

- Іноді

- Ні, не відчуваю

IV. Вплив субкультурної участі

11. Як участь у субкультурі вплинула на вашу самооцінку?

- Я став(-ла) більш упевненим(-ою) у собі

- Не помітив(-ла) змін

- Моя впевненість знизилася

12. Чи змінилися ваші стосунки з однолітками, які не належать до субкультури?

- Так, ми стали віддаленішими

- Ні, спілкування не змінилося

- Навпаки, стало цікавіше спілкуватися

13. Наскільки для вас важлива думка інших членів вашої субкультурної групи?

- Дуже важлива

- Частково важлива

- Не має значення

14. Чи допомагає вам субкультура краще зрозуміти себе, свої цінності, інтереси?

- Так

- Частково

- Ні

15. Як би ви оцінили загальний вплив вашої субкультурної активності на вас особисто?

- Переважно позитивний

- І позитивний, і негативний

- Переважно негативний